

Od koncesjonowanych stowarzyszeń chrześcijańskich do Solidarności. Katolicy świeccy w poszukiwaniu swojego miejsca w polskiej rzeczywistości społeczno-politycznej na przykładzie losów Jana Całki i Jerzego Łysiaka w ostatnim ćwierćwieczu Polski Ludowej oraz w III Rzeczypospolitej

Zapoczątkowany w 1980 r. masowy ruch Solidarności, z główną siłą w postaci Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”, mającego swoje organizacyjne odpowiedniki w różnych środowiskach społecznych (analogiczne związki rolników i rzemieślników, Niezależne Zrzeszenie Studentów), skupił w swoich szeregach ludzi o różnym doświadczeniu politycznym i mniej lub bardziej różniących się swoim stosunkiem do politycznej rzeczywistości PRL. Było wśród nich również wielu katolików świeckich o większym lub mniejszym doświadczeniu organizacyjnym, wyniesionym z szeregów koncesjonowanych stowarzyszeń chrześcijańskich, funkcjonujących na obrzeżach oficjalnego systemu politycznego Polski Ludowej jako organizacje reprezentowane we Froncie Jedności Narodu. Niektórzy z nich odegrali ważną rolę w historii nowego ruchu społecznego jako współorganizatorzy jego struktur czy członkowie władz związkowych, a niekiedy także, już po 13 grudnia 1981 r., jako współorganizatorzy oporu

społecznego i działalności konspiracyjnej w warunkach stanu wojennego i po jego formalnym zniesieniu.

Dobrym tego przykładem stanowi m.in. droga życiowa Tadeusza Mazowieckiego, który w latach 1948–1955 był działaczem Stowarzyszenia PAX, w późniejszych czasach zaś zajmował się m.in. redagowaniem katolickiego miesięcznika „Więź”, w latach 1980–1981 był doradcą Solidarności i redaktorem „Tygodnika Solidarność”, a w 1989 r. został pierwszym niekomunistycznym premierem w powojennej Polsce¹. Z szeregów PAX-u wyszli również niektórzy z czołowych działaczy Konfederacji Polski Niepodległej, jak Tadeusz Stański czy Romuald Szeremietiew². Bywało jednak i tak, że do szeregów Solidarności czy do środowisk opozycyjnych trafiali tajni współpracownicy aparatu bezpieczeństwa, funkcjonujący wcześniej w takim charakterze w koncesjonowanych stowarzyszeniach chrześcijańskich.

Działalność stowarzyszeń tego rodzaju w Polsce Ludowej była już tematem licznych publikacji naukowych³. Dotyczy to w największym stopniu Stowarzyszenia PAX, którego historia w wymiarze ogólnopolskim jest już zasadniczo dobrze poznana i opisana. Znacznie gorzej pod tym względem jest w przypadku takich formacji, jak Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne/Unia Chrześcijańsko-Społeczna czy Polski Związek Katolicko-Społeczny. W wielu przypadkach pogłębionych badań wymaga również historia poszczególnych stowarzyszeń na poziomie lokalnym, w poszczególnych regionach czy województwach. Niektóre regiony doczekały się już opracowań o takiej tematyce, inne jeszcze ciągle na to liczą⁴.

¹ M. Łątkowska, A. Borowski, *Mazowiecki Tadeusz*, <https://encysol.pl/es/encyklopedia/biogramy/17578,Mazowiecki-Tadeusz.html> (dostęp 14 IX 2023 r.).

² W. Domagalski, *Stański Tadeusz*, <https://encysol.pl/es/encyklopedia/biogramy/18816,Stanski-Tadeusz.html> (dostęp 14 IX 2023 r.); W. Domagalski, G. Wołek, *Szeremietiew Romuald*, <https://encysol.pl/es/encyklopedia/biogramy/18995,Szeremietiew-Romuald.html> (dostęp 14 IX 2023 r.).

³ Zob. m.in. K. Busse, *Wróg czy sojusznik? Stowarzyszenie PAX pod kontrolą aparatu bezpieczeństwa [w:] Nie tylko partia? Organizacje społeczne w Polsce Ludowej 1944–1989. Geneza, funkcjonowanie, znaczenie*, red. T. Ruzikowski, Warszawa 2017, s. 97–122; K. Dworaczek, *Stowarzyszenie PAX wobec narodzin Solidarności i Niezależnego Zrzeszenia Studentów [w:] Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej. Postawy, aktywność, myśl. Studia i szkice*, red. R. Ptaszyński i T. Sikorski, Toruń 2014, s. 287–299; J. Engelgard, *Stowarzyszenie PAX – kryzys wewnętrzny 1955–1956 [w:] Nadzieje i rozczarowania. Środowiska katolików świeckich w Polsce (1944/1945–1956)*, red. M. Siedziako, T. Sikorski, Warszawa 2022, s. 149–170; T. Sikorski, *Węzeł gordyjski. Katolicy świeccy w PRL (1956–1989)*, Warszawa 2021; A. Tasak, *Katolicy w świecie polityki w Polsce w latach 80. Strategia Polskiego Związku Katolicko-Społecznego*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2013, t. 9, s. 73–87.

⁴ Zob. m.in. Z. Bereszyński, *Pomiędzy kolaboracją a opozycją. Stowarzyszenia chrześcijańskie i władze Polski Ludowej na przykładzie województwa opolskiego w latach 1950–1989 [w:] Nie tylko partia?...*, s. 449–490; T. Błaszak, *Służba Bezpieczeństwa wobec Stowarzyszenia PAX i Chrześcijańskiego Stowarzy-*

Bardzo interesującym i zasługującym na dokładniejsze rozpoznanie wątkiem tematycznym jest również rola, jaką w strukturach Solidarności i różnych formacji opozycyjnych odgrywali działacze wywodzący się z koncesjonowanych stowarzyszeń chrześcijańskich. Także w odniesieniu do tych zagadnień sytuacja przedstawia się rozmaicie w poszczególnych regionach i województwach.

Znaczenie tego wątku dobrze ilustrują drogi życiowe niektórych działaczy Solidarności z regionu Śląska Opolskiego. Jednym z nich był Jan Całka, wywodzący się ze środowiska Stowarzyszenia PAX. Zaangażowany w działalność Solidarności, został on nawet ostatecznie szefem regionalnych struktur związkowych. Przez wiele lat przeżywał jednak osobisty dramat, zrodzony w znacznej mierze z podejrzliwości, z którą niekiedy spotykali się ludzie o podobnej jak on przeszłości politycznej. Jego perypetie, zarówno w relacjach z władzami komunistycznymi, jak i w stosunkach z innymi działaczami Solidarności, stanowią godną uwagi ilustrację problemów wiążących się z aktywnością społeczno-polityczną katolików świeckich w ostatnim ćwierćwieczu Polski Ludowej. Problemy te ilustruje w pewnym stopniu także droga życiowa innego działacza związkowego – Jerzego Łysiaka, pełniącego wcześniej funkcję kierowniczą w strukturach Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego. On również był członkiem regionalnych władz związkowych Solidarności.

Społeczna aktywność obu tych postaci znalazła już częściowe odzwierciedlenie w publikacjach o tematyce związanej z działalnością opolskich struktur Solidarności i miejscowych stowarzyszeń chrześcijańskich⁵. Temat ten zasługuje jednak na pełniejsze przedstawienie, zwłaszcza w kontekście niektórych mitów i legend, które po dziś dzień w znacznym stopniu deformują i zamazują historyczną rzeczywistość. Z tą myślą, w trosce o historyczną prawdę, był pisany ten artykuł.

szenia Społecznego w województwie szczecińskim w latach 1952–1990 [w:] *Sensus catholicus...*, s. 647–655; K. Busse, *Początki działalności ruchu katolików społecznie postępowych w województwie kieleckim* [w:] *Nadzieje i rozczarowania...*, s. 279–306; *idem*, *Utopia i rzeczywistość. Stowarzyszenie PAX w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym PRL i III RP na przykładzie województwa radomskiego (1975–1993)*, Lublin–Radom 2014; D. Gucewicz, *Dywerysyjna rola Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego w ruchu katolickim (na przykładzie Gdańska)* [w:] *Sensus catholicus...*, s. 627–647; T. Sikorski, *Wiarygodność i stagnacja. Stowarzyszenie PAX w latach 1979–1985* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 4: 1979–1989, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2019, s. 165–191.

⁵ Zob. m.in. Z. Bereszyński, *NSZZ „Solidarność” i rewolucja solidarnościowa na Śląsku Opolskim 1980–1990*, Opole 2014; *idem*, *Pomiędzy kolaboracją a opozycją...*, s. 473–474, 476–478, 480–481; Jan Całka (1941–2016) [w:] *Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*, t. 2, red. R. Łatka, Warszawa 2021, s. 83–88; M. Patelski, M. Zarzycki, *Jan Całka* [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 2, red. M. Łątkowska et al., Katowice–Warszawa 2012, s. 62; *Całka Jan* [w:] *Droga do niepodległości. Solidarność 1980–2005*, red. Adam Borowski, Warszawa 2005, s. 494–495.

Jan Całka. Z PAX-u do Solidarności

Postacią najbardziej wyróżniającą się wśród opolskich działaczy Solidarności, zaangażowanych wcześniej w prace koncesjonowanych stowarzyszeń chrześcijańskich, był Jan Całka. Udało mu się osiągnąć najwyższą pozycję w regionalnych strukturach związkowych. Sukces ten miał jednak swoją bardzo wysoką cenę moralną. Szykanowany w młodości przez komunistyczny aparat bezpieczeństwa, Całka był w późniejszych czasach pomawiany o rzekome związki z tym aparatem. Jak się ostatecznie okazało, pomówienia te nie miały nic wspólnego z rzeczywistością i były w znacznej mierze inspirowane przez aparat bezpieczeństwa PRL. Za tragiczny paradoks historii można uznać to, że z oskarżeniami występowali ludzie uważający się za najbardziej konsekwentnych i nieprzejednanych antykomunistów. Mimo oczywistej wymowy zachowanych dokumentów kontrowersje na ten temat nigdy do końca nie wygasły. Moralny dramat Całki nie zakończył się nawet po jego śmierci.

Jan Całka urodził się 11 lipca 1941 r. w Mościskach w przedwojennym województwie lwowskim. Jego ojciec, Bolesław, prawdopodobnie zginął w trakcie działań wojennych i od tego czasu wychowywała go wyłącznie matka, Maria z domu Markiewicz. Po jej śmierci w 1955 r. funkcję opiekuna pełnił wujek, Jan Markiewicz⁶.

Po II wojnie światowej rodzina Jana Całki pozostała w nowych granicach państwowych Związku Sowieckiego. Miało to m.in. tę konsekwencję, że w dzieciństwie i we wczesnej młodości kształcił się on w ukraińskiej szkole podstawowej, a następnie w ukraińskiej szkole średniej⁷.

W 1957 r., w ramach prowadzonej wówczas drugiej akcji „repatriacyjnej”, Jan Markiewicz wyjechał wraz z siostrzeńcem do Polski i osiedlił się w Bystrzycy Kłodzkiej. W 1961 r. Jan Całka ukończył w tym mieście szkołę średnią. W tymże roku rozpoczął studia w zakresie filologii polskiej w Wyższej Szkole Pedagogicznej (WSP) w Opolu. Jako student otrzymywał stypendium stanowiące jego jedyne źródło utrzymania⁸.

W trakcie studiów wstąpił do Związku Młodzieży Wiejskiej (ZMW) i został nawet II sekretarzem Komitetu Uczelnianego tej organizacji przy opol-

⁶ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu (dalej AIPN Wr), 011/1957, Arkuszy informacyjny (osoby rozpracowywanej), k. 7; *ibidem*, Notatka służbowa, 14 II 1973 r., k. 102.

⁷ *Ibidem*, Notatka służbowa, 14 II 1973 r., k. 102.

⁸ *Ibidem*; AIPN Wr, 09/215, Informacja dla I sekretarza KW PZPR w Opolu, dotycząca studenta IV roku filologii polskiej WSP w Opolu, Całki Jana, 3 VII 1964 r., k. 69.

skiej WSP, a także członkiem zespołu redakcyjnego pisma „Nasze Sprawy”, wydawanego przez ZMW. Jako działacz ZMW narobił sobie przeciwników, ponieważ otwarcie krytykował stosunki panujące na uczelni. Uczestnicząc w kwietniu 1964 r. w zwołanej w Warszawie naradzie ZMW na temat „Więzi młodzieży studenckiej ze środowiskiem pozauczelnianym”, miał publicznie wyrazić się, że na opolskiej WSP „nie ma prawie samodzielnych pracowników naukowych; są tylko jacyś przyuczeni, [tak] że [co] inteligentniejszy student musi się wstydić za wykładowcę, [oraz] że kierownikami katedr są ludzie o poziomie wiedzy asystentów”. Po tym wystąpieniu „organizacje młodzieżowe WSP, obawiając się kolejnej kompromitacji, nie dopuściły do wzięcia udziału przez Całkę w obchodach 600-lecia UJ”⁹.

W ówczesnej rzeczywistości politycznej, w warunkach ostrego konfliktu państwo–Kościół, roznieconego ponownie przez ekipę Władysława Gomułki, źródłem jeszcze poważniejszych problemów stała się głęboka religijność Całki, idąca w parze z zaangażowaniem społecznym. W okresie studiów nawiązał on bezpośrednie i korespondencyjne kontakty z licznymi przedstawicielami duchowieństwa, m.in. z opolskim duszpasterzem akademickim, ks. Antonim Bachowskim, biskupem pomocniczym Henrykiem Grzondzielem z Opoli oraz abp. (późniejszym kardynałem) Bolesławem Kominkiem z Wrocławia. Odwiedzał duchownych w miejscu zamieszkania, deklarował gotowość służenia informacjami na temat tego, co dzieje się w opolskim środowisku akademickim itp. Jego aktywność pod tym względem była w ówczesnych warunkach zjawiskiem tak niezwykłym, że wśród opolskich duchownych zrodziło się podejrzenie, że może być prowokatorem działającym na zlecenie Służby Bezpieczeństwa. Z dokumentu wytworzonego w 1964 r. przez SB na użytek wojewódzkich władz partyjnych PZPR wynika, że podejrzenie to było inspirowane przez sam aparat bezpieczeństwa. Raz wzbudzone podejrzenie, umiejętnie podsycane przez SB, ciągnęło się odtąd za Całką przez resztę życia, stając się dla niego prawdziwym przekleństwem¹⁰.

Wobec tego, że opolscy duchowni zaczęli się od niego dystansować, Całka, poszukując innych możliwości działania, wstąpił do Klubu Inteligencji Katolickiej we Wrocławiu. Podobno pomógł mu w tym abp Kominek, któremu

⁹ AIPN Wr, 09/215, Informacja dla I sekretarza KW PZPR w Opolu, dotycząca studenta IV roku filologii polskiej WSP w Opolu, Całki Jana, 3 VII 1964 r., k. 70.

¹⁰ AIPN Wr, 011/1957, Notatka służbowa, 14 II 1973 r., k. 102–103; AIPN Wr, 09/215, Informacja dla I sekretarza KW PZPR w Opolu, dotycząca studenta IV roku filologii polskiej WSP w Opolu, Całki Jana, 3 VII 1964 r., k. 69.

pożalił się na sytuację panującą w Opolu. Całka włączył się w działalność Klubu, a także zabiegał o pozyskanie dla niego nowych członków spośród słuchaczy polskiej WSP¹¹.

Zaangażowanie to szybko spotkało się z przeciwdziałaniem ze strony aparatu bezpieczeństwa, a dokładniej Wydziału III SB Komendy Wojewódzkiej MO w Opolu, którego bardzo rozległe kompetencje obejmowały w szczególności sprawowanie operacyjnego nadzoru nad miejscowym środowiskiem akademickim. Wydział ten wszczął inwigilację Całki, zakładając w tym celu tzw. sprawę ewidencyjnej obserwacji. Do sprawy tej przywiązywano tak wielką wagę, że zastępca komendanta wojewódzkiego MO ds. bezpieczeństwa, ppłk Henryk Zaskiewicz, uznał za stosowne przesłać obszerną informację pisemną I sekretarzowi Komitetu Wojewódzkiego PZPR. Podobne przypadki stanowiły wielką rzadkość¹².

W 1965 r., „po dokładnym rozpoznaniu działalności Jana C.,” SB zainspirowała skreślenie go z listy studentów opolskiej WSP. Całka, będący już w tym czasie na czwartym roku studiów, próbował odwoływać się od decyzji władz uczelni, ale bez powodzenia¹³.

Jesienią 1965 r. zatrudnił się jako wychowawca w sanatorium w Nowej Wsi w powiecie prudnickim, a w następnym roku przeniósł się na analogiczne stanowisko do domu dziecka „Aleksandrówka” w Jarnońtówku. Według ustaleń SB, w obu miejscach pracy cieszył się dobrą opinią, co zadaje kłam późniejszym insynuacjom na temat tego okresu w jego życiu¹⁴.

W 1972 r. kierownictwo Oddziału Wojewódzkiego (OW) Stowarzyszenia PAX, w nieznanych bliżej okolicznościach, zaproponowało mu podjęcie pracy w tej organizacji katolickiej. Zgodził się, być może w nadziei na to, że w końcu uda mu się osiągnąć życiową stabilizację, a zarazem uzyskać możliwość

¹¹ AIPN Wr, 011/1957, Notatka służbowa, 14 II 1973 r., k. 103; AIPN Wr, 09/215, Informacja dla I sekretarza KW PZPR w Opolu, dotycząca studenta IV roku filologii polskiej WSP w Opolu, Całki Jana, 3 VII 1964 r., k. 69. W latach 1957–1958 władze PRL nie zgodziły się na zarejestrowanie analogicznego klubu w Opolu – Archiwum Państwowe w Opolu (dalej AP O), zespół akt Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Opolu (dalej PWRN w Opolu), 1906, Pismo Prezydium WRN w Opolu do Urzędu ds. Wyznań w Warszawie, 12 X 1959 r., s. 2–3; *ibidem*, Protokół zebrania założycielskiego Klubu Inteligencji Katolickiej w Opolu, odbytego 24 II 1957 r. o godz. 11.00 w Opolu w Wojewódzkim Domu Kultury, s. 8–10; AP O, PWRN w Opolu, 4991, Pismo dyrektora Departamentu Społeczno-Administracyjnego MSW do kierownika Wydziału Społeczno-Administracyjnego Prezydium WRN w Opolu, 9 VIII 1957 r., s. 6.

¹² AIPN Wr, 09/215, Informacja dla I sekretarza KW PZPR w Opolu, dotycząca studenta IV roku filologii polskiej WSP w Opolu, Całki Jana, 3 VII 1964 r., k. 69–70.

¹³ AIPN Wr, 011/1957, Notatka służbowa, 14 II 1973 r., k. 103.

¹⁴ *Ibidem*.

prowadzenia działalności społecznej w duchu katolickim bez narażania się na represje ze strony komunistycznego aparatu władzy. Został etatowym pracownikiem opolskiego oddziału PAX-u. Powierzono mu kierowanie samodzielny referatem ds. stosunków z duchowieństwem, a także sprawowanie nadzoru nad działalnością oddziału powiatowego PAX-u w Namysłowie¹⁵.

Z zachowanych dokumentów wynika, że również jego działalność w strukturach PAX-u była negatywnie postrzegana przez SB i spotykała się z rozmaitymi formami przeciwdziałania ze strony tej służby. Zajmującemu się Kościołem i stowarzyszeniami chrześcijańskimi Wydziałowi IV KW MO w Opolu nie podobało się m.in. to, że na zajmowanym stanowisku nie prowadzi on pożądanej przez komunistów działalności na rzecz polaryzacji postaw politycznych wśród duchowieństwa. Oceniano, że jego aktywność „nie gwarantuje prawidłowego kształtowania postaw wśród kleru” w województwie opolskim, a nawet może mieć „negatywny wpływ na księży”. Zarzucano mu też, że dysponuje wydawnictwami Radia Wolna Europa i paryskiej „Kultury”, „które udostępnia osobom zaufanym”. Wiosną 1976 r. Wydział IV KW MO w Opolu, zaniepokojony informacją, że Całka ma w przyszłości zostać wiceprzewodniczącym wojewódzkich struktur PAX-u, zwrócił się do Wydziału II Departamentu IV MSW z pisemną prośbą o „ewentualne wykorzystanie możliwości” zapobieżenia temu awansowi¹⁶.

Podejmowano także działania o charakterze prowokatorskim, zmierzające do dyskredytacji Całki i podkopania jego pozycji wśród opolskich działaczy PAX-u. Wśród materiałów zgromadzonych przez SB w związku z jego inwigilacją i rozpracowaniem zachował się m.in. pochodzący z marca 1973 r. tekst anonimu atakującego Całkę w kontekście jego działalności w strukturach PAX-u. Można zasadnie domniemywać, że anonim ten, sygnowany przez „starego obserwatora Jana Całki”, był rozsyłany przez SB¹⁷.

W 1980 r. Całka, pozostając nadal w Stowarzyszeniu PAX, zaangażował się w działalność nowo powstałej Solidarności. Było to naturalną konsekwencją jego dotychczasowej postawy politycznej, ale odpowiadało też nowym tendencjom w szeregach PAX-u, którego ówczesne kierownictwo krajowe, z Ryszardem Reiffem na czele, zerwało z wieloletnią tradycją politycznego podporządkowania

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału IV KW MO w Opolu, ppłk. Kazimierza Dunaja, do naczelnika Wydziału II Departamentu IV MSW, 28 IV 1976 r., k. 105; *ibidem*, Notatka informacyjna, 4 V 1976 r., k. 106.

¹⁷ *Ibidem*, Anonim, 31 III 1976 r., k. 104.

komunistom¹⁸. W województwie opolskim część działaczy stowarzyszenia otwarcie włączyła się w organizowanie miejscowych struktur NSZZ „Solidarność”, angażując się zwłaszcza w prace redakcyjne i świadczenie pomocy prawnej. W lokalnych siedzibach PAX-u w Opolu i Kluczborku powstały punkty konsultacyjno-informacyjne Solidarności¹⁹. Największą aktywnością w tym zakresie wyróżniali się Jan Całka, Ryszard Poluszyński i Zdzisław Rusinek z opolskiego oddziału PAX-u. Ten ostatni, dziennikarz z wieloletnim doświadczeniem, był pomocny zwłaszcza w działaniach związanych z redagowaniem i drukiem publikacji Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego NSZZ „Solidarność” w Opolu.

W lipcu 1981 r. Całka został wybrany do Zarządu Regionu Śląska Opolskiego NSZZ „Solidarność”²⁰. W ramach tego ciała był odpowiedzialny za kontakty z Urzędem Miasta Opola, a także pilotował działania na rzecz ponownego połączenia ziemi oleskiej z województwem opolskim²¹.

Działalność związkowa Całki w latach 1980–1981 nie wyróżniała się radykalizmem, a reprezentowane przez niego środowisko nie należało do najliczniejszych. Zapewne z tego względu nie internowano go w pierwszych dniach i tygodniach stanu wojennego, wprowadzonego w nocy z 12 na 13 grudnia 1981 r. Spośród miejscowych działaczy PAX-u zostali wówczas internowani Ryszard Poluszyński i Zdzisław Rusinek. Obaj jednak wyszli na wolność jeszcze w grudniu 1981 r.²²

Mimo to Całka pozostawał nadal obiektem zainteresowania SB i dlatego 16 grudnia 1981 r. ppor. Zdzisław Jaromin, starszy inspektor Wydziału IV

¹⁸ K. Busse, *Wróg czy sojusznik?*..., s. 117; K. Dworaczek, *Stowarzyszenie PAX...*, s. 289–293; R. Reif, *Archiwum myślenia politycznego. Szkice publicystyczne*, Warszawa 2005, s. 160; T. Sikorski, *Węzeł gordyjski...*, s. 252–256; *idem*, *Wiarygodność i stagnacja...*, s. 169–171.

¹⁹ AP O, akta Komitetu Wojewódzkiego PZPR (dalej KW PZPR) w Opolu, 853, Ocena sytuacji społeczno-politycznej w województwie opolskim (opracowano na podstawie tez KC PZPR), 19 III 1981 r., s. 58.

²⁰ *Komunikat o składzie osobowym Zarządu Regionu Śląska Opolskiego*, „Sygnały” 1981, nr 69/98, s. 1. Zob. Całka Jan [w:] *Droga do niepodległości...*, s. 494–495; M. Patelski, M. Zarzycki, *Jan Całka...*, s. 62; Z. Bereszyński, *NSZZ „Solidarność” i rewolucja solidarnościowa...*, t. 1, s. 269, 447.

²¹ AIPN Wr, 09/658, Notatka służbowa, 16 XII 1981 r., k. 343. W połowie 1975 r. – w związku z dokonaną wówczas zmianą podziału administracyjnego kraju – od województwa opolskiego odłączono m.in. obszar dotychczasowego powiatu opolskiego i włączono go do nowo utworzonego województwa częstochowskiego. W 1981 r. Komisja Koordynacyjna NSZZ „Solidarność” Ziemi Oleskiej wystąpiła do ministra administracji, gospodarki terenowej i ochrony środowiska z wnioskiem o ponowne włączenie ziemi oleskiej do województwa opolskiego (*Olesno*, „Prawda. Biuletyn NSZZ »Solidarność« Region Śląska Opolskiego” 1981, nr 7/27, s. 6; zob. Z. Bereszyński, *NSZZ „Solidarność” i rewolucja solidarnościowa...*, t. 1, s. 273).

²² AIPN Wr, 012/3196, t. 7, Decyzja nr 89/81 o internowaniu Ryszarda Waclawa Poluszyńskiego, 12 XII 1981 r., k. 276; *ibidem*, Wniosek o zwolnienie z ośrodka odosobnienia Ryszarda Poluszyńskiego, 16 XII 1981 r., k. 290; *ibidem*, t. 8, Decyzja nr 91/81 o internowaniu Zdzisława Stanisława Rusinka, 12 XII 1981 r., k. 55; *ibidem*, Decyzja nr 09/81 o uchyleniu internowania Zdzisława Rusinka, 24 XII 1981 r., k. 67.

KW MO w Opolu, przeprowadził z nim rozmowę profilaktyczno-ostrzegawczą w ramach akcji „Klon”. Podczas rozmowy próbowano wypytywać Całkę o miejsce pobytu Stanisława Jałowieckiego, przewodniczącego Zarządu Regionu NSZZ „Solidarność”, który pozostawał w ukryciu od chwili wprowadzenia stanu wojennego. Całka utrzymywał jednak, że nic nie wie na ten temat. Wobec tego pouczone go o odpowiedzialności karnej za ewentualną pomoc w ukrywaniu Jałowieckiego²³.

Podobnie, jak ogromna większość osób, z którymi przeprowadzano wówczas takie rozmowy, Całka podpisał zobowiązanie „do zaniechania wszelkiej działalności szkodliwej dla Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, w szczególności do przestrzegania obowiązującego porządku prawnego”. Zobowiązanie to opatrzył jednak adnotacją, że „nigdy takowej działalności” nie prowadził²⁴. Ryzykując, że sam może zostać internowany, oświadczył też, że „zamierza zająć się organizacją pomocy” dla rodzin osób internowanych, zaznaczając, iż ma to być „pomoc materialna, udzielana legalnie”²⁵.

Jeszcze tego samego dnia do ppor. Jaromina dotarły informacje wskazujące na nieskuteczność przeprowadzonej przez niego rozmowy profilaktyczno-ostrzegawczej. Okazało się, że po powrocie do siedziby OW PAX, gdzie znajdowało się również jego mieszkanie służbowe, Całka spalił posiadaną dokumentację referatu ds. kontaktów z duchowieństwem²⁶. Tegoż dnia w godzinach popołudniowych w pobliżu siedziby OW PAX był widziany tenże Stanisław Jałowiecki, o którego dopiero co próbowano wypytywać Całkę²⁷.

28 grudnia 1981 r. jeden z funkcjonariuszy Wydziału Ruchu Drogowego KW MO w Opolu doniósł, że dzień wcześniej Całka próbował uzyskać od niego informacje na temat internowanych, miejsca ich pobytu, liczebności

²³ AIPN Wr, 09/658, Notatka służbowa, 16 XII 1981 r., k. 343; AIPN Wr, 011/1957, Notatka służbowa, 16 XII 1981 r., k. 108. Akcja o kryptonimie „Klon” polegała na przeprowadzaniu rozmów profilaktyczno-ostrzegawczych z wytypowanymi osobami ze środowisk związkowo-opozycyjnych. Podczas takich rozmów zamierzano sondować postawę poszczególnych osób i odbierać od nich tzw. deklaracje lojalności. Od wyników rozmowy miała zależeć ostateczna decyzja w sprawie ewentualnego internowania danej osoby (AIPN Wr, 012/3196, t. 16, Instrukcja operacji krypt. „Klon”, 27 X 1981 r., k. 159–162).

²⁴ AIPN Wr, 09/658, Oświadczenie, 16 XII 1981 r., k. 344.

²⁵ AIPN Wr, 09/658, Notatka służbowa, 16 XII 1981 r., k. 343; AIPN Wr, 011/1957, Notatka służbowa, 16 XII 1981 r., k. 108.

²⁶ AIPN Wr, 011/1957, Notatka służbowa, 16 XII 1981 r., k. 108. W związku z powyższym tego samego dnia po południu funkcjonariusze SB przeprowadzili rozmowę ze Stanisławem Bajerem, kierownikiem OW PAX, pouczając go, że „nie należy niszczyć dokumentów”. W trakcie rozmowy przeprowadzonej 12 VI 1984 r. por. Jaromin wyrzucał Całce, że „z jego pracy nie pozostał żaden ślad w PAX-ie” (*ibidem*, Notatka służbowa, 12 VI 1984 r., k. 28).

²⁷ *Ibidem*, Notatka służbowa, 20 XII 1981 r., k. 111. Informacja ta miała pochodzić od tajnego współpracownika SB o pseudonimie „Polana”, funkcjonującego wśród miejscowych działaczy PAX-u.

poszczególnych grup itp., a także na temat nastrojów panujących wśród funkcjonariuszy MO i SB. Z rozmowy miało wynikać, że Całka kontaktował się z osobami zwolnionymi już z ośrodka odosobnienia. Nie krył on ponadto wrogiego stosunku do władz PRL i PZPR²⁸.

Już w pierwszych dniach stanu wojennego Całka dał się poznać jako niezwykle aktywny organizator pomocy materialnej dla osób internowanych i ich rodzin. Rozdzielana przez niego pomoc pochodziła ze źródeł kościelnych, przede wszystkim z kurii biskupiej w Opolu²⁹. Szybkie rozwinięcie takiej działalności było możliwe w dużej mierze dzięki temu, że z racji swojej dotychczasowej pracy w Stowarzyszeniu PAX cieszył się on zaufaniem miejscowego duchowieństwa, a zwłaszcza opolskiej kurii diecezjalnej³⁰.

Całka zaangażował się również w działalność konspiracyjną, polegającą przede wszystkim na druku i kolportażu pisma „Sygnały Wojenne”. Wraz ze Stanisławem Jałowieckim, Bronisławem Palikiem i Wojciechem Radomskim został członkiem czteroosobowej Rady Koordynacyjnej, mającej stanowić tymczasową namiastkę regionalnych struktur Solidarności³¹.

Działalność tę przerwała wielka akcja represyjna, przeprowadzona przez SB na przełomie kwietnia i maja 1982 r. Całka został wówczas internowany i 29 kwietnia 1982 r. trafił do ośrodka odosobnienia w Grodkowie³². Już 3 maja zamiast internowania zastosowano jednak wobec niego tymczasowe aresztowanie³³. W późniejszym czasie wraz z dziewiętnastoma innymi konspiratorami stanął on przed Sądem Śląskiego Okręgu Wojskowego (ŚOW), oskarżony o założenie tajnego związku o charakterze przestępczym i pełnienie w nim funkcji kierowniczej, a także o kontynuowanie działalności w NSZZ „Solidarność” oraz sporządzanie i rozpowszechnianie druków zawierających „fałszywe wiadomości, mogące wywołać niepokój publiczny lub rozruchy”³⁴.

²⁸ *Ibidem*, Notatka służbowa, 28 XII 1981 r., k. 112.

²⁹ AIPN Wr, 066/51, t. 5, Oświadczenie, 28 kwietnia 1982 r., s. 68 [pdf].

³⁰ Informacja ustna ks. Alojzego Sitka ze stycznia 2005 r.

³¹ AIPN Wr, 066/51, t. 20, Protokół przesłuchania podejrzanego, 19 V 1982 r., k. 49–58; *ibidem*, t. 37, Wyrok w imieniu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, 21 I 1983 r., s. 44–54, 57–59 [pdf]. Zob. Z. Bereszyński, *NSZZ „Solidarność” i rewolucja solidarnościowa...*, t. 2, s. 176–178.

³² AIPN Wr, 09/658, Wniosek o internowanie Jana Całki, 28 IV 1982 r., k. 338; *ibidem*, Decyzja nr 20/82 o internowaniu, 29 IV 1982 r., k. 339; *ibidem*, Nakaz zatrzymania i doprowadzenia, 29 IV 1982 r., k. 340.

³³ *Ibidem*, Zapiszek urzędowy, 3 V 1982 r., k. 341; *ibidem*, Decyzja nr 64/82 o uchyleniu internowania, 3 V 1982 r., k. 342; AIPN Wr, 011/1957, Meldunek naczelnika Wydziału Śledczego KW MO w Opolu dla Wydziału Inspekcji Biura Śledczego MSW o przedstawieniu zarzutów i zastosowaniu środka zapobiegawczego, 3 V 1982 r., k. 22; AIPN Wr, 066/51, t. 35, Akt oskarżenia, 23 VIII 1982 r., s. 63 [pdf].

³⁴ AIPN Wr, 066/51, t. 35, Akt oskarżenia, 23 VIII 1982 r., s. 63 [pdf].

21 stycznia 1983 r., już po formalnym zawieszeniu stanu wojennego, Sąd ŚOW we Wrocławiu na sesji wyjazdowej w Opolu skazał go na rok pozbawienia wolności, z zaliczeniem na poczet kary okresu przebywania w areszcie śledczym³⁵. Wyrok nie był jednak prawomocny. Następnego dnia Całka wyszedł na wolność wraz z ostatnimi pozostającymi jeszcze w areszcie oskarżonymi. Sprawę zamknęła amnestia, uchwalona 21 lipca tegoż roku przez Sejm PRL w związku z formalnym zniesieniem stanu wojennego³⁶.

Konsekwencją tymczasowego aresztowania było jednak zwolnienie z pracy w OW PAX. Nowym miejscem pracy Całka stał się Zarząd Wojewódzki Polskiego Czerwonego Krzyża, gdzie zatrudniono go na stanowisku starszego inspektora w Wydziale Organizacyjnym³⁷.

Po wyjściu na wolność Całka natychmiast ponownie włączył się w działalność związkowo-opozycyjną, zarówno konspiracyjną, jak i jawną czy półjawną. Zaangażował się m.in. w działalność związaną z wydawaniem i kolportażem nowej edycji „Sygnałów Wojennych”, które tym razem były drukowane w Otmuchowie³⁸.

19 marca 1983 r. odbyła się zorganizowana w głównej mierze przez Całkę pielgrzymka blisko 150 byłych internowanych i więźniów politycznych do Matki Boskiej Opolskiej. Całka był także autorem obszernej relacji z tego wydarzenia, która ukazała się w „Sygnałach Wojennych”³⁹.

Trzy miesiące później, 21 czerwca 1983 r. – krótko przed formalnym zniesieniem stanu wojennego – odbyły się wielkie uroczystości religijne na Górze Świętej Anny z udziałem papieża Jana Pawła II, w czasie jego drugiej pielgrzymki do ojczyzny. W wyniku losowania Całka został członkiem trzyosobowej delegacji,

³⁵ *Ibidem*, t. 37, Wyrok w imieniu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, 21 I 1983 r., s. 40 [pdf]; AIPN Wr, 011/1957, Wyciąg z wyroku Sądu Śląskiego Okręgu Wojskowego, 21 I 1983 r., k. 23.

³⁶ AIPN Wr, 012/3196, t. 1, Meldunek Wydziału Śledczego WUSW w Opolu dla Wydziału Inspekcji Biura Śledczego MSW o zastosowaniu amnestii wobec osób skazanych w sprawie Rsd-14/82, repertorium Wojskowej Prokuratury Garnizonowej w Opolu Pg Śl II/47/82, nr akt Sądu Śląskiego Okręgu Wojskowego – SOW-856/82, 26 VIII 1983 r., k. 65.

³⁷ AIPN Wr, 011/1957, Arkusz informacyjny (osoby rozpracowywanej), k. 7.

³⁸ W kwietniu 1983 r. SB znalazła jego rękopis w trakcie rewizji przeprowadzonej w tym miesiącu. AIPN Wr, 011/1957, Plan rozmowy z ob. Janem Całką, 29 IV 1983 r., k. 117.

³⁹ *Opolska Pielgrzymka Więźniów Politycznych ze Śląska Opolskiego do Matki Boskiej Opolskiej. 19 III 1983 r.*, „Sygnały Wojenne” 1983, nr 33, s. 1; AP O, KW PZPR w Opolu, 447, Sytuacja społeczno-polityczna w województwie opolskim w okresie od 17 III do 6 IV 1983 r., s. 199. Uczestnicy pielgrzymki spotkali się z biskupem pomocniczym Antonim Adamiukiem, a następnie odbyła się procesja, zakończona przed ołtarzem Matki Boskiej Opolskiej w katedrze Świętego Krzyża, gdzie złożono wieniec z szarfami i napisem „Solidarność”. Pielgrzymkę zakończyła msza św., odprawiona przez biskupa pomocniczego Jana Wieczorka z udziałem ok. 1100 wiernych.

która wręczyła wówczas papieżowi pamiątkowy dar regionalnej Solidarności („krzyż z drutu kolczastego w pudełku drewnianym, imitującym oprawę książki”)⁴⁰. Udział w tym gremium bardzo przyczynił się do umocnienia jego osobistego autorytetu wśród miejscowych działaczy związkowo-opozycyjnych.

Całka należał także do najaktywniejszych uczestników Duszpasterstwa Ludzi Pracy, działającego już od 1982 r. przy kościele pw. św. św. Piotra i Pawła w Opolu⁴¹. Dzięki swojej rzutkości i przedsiębiorczości szybko wyrobił sobie w tym środowisku pozycję lidera. Bardzo ważnym obszarem jego aktywności był także kolportaż prasy i innych publikacji tzw. drugiego obiegu. Całka był jednym z głównych organizatorów tego rodzaju działalności na terenie Opola. Od 1983 r. stale współpracował m.in. z grupą Ryszarda Siwackiego w Kędzierzynie-Koźlu, zajmującą się kolportażem wydawnictw bezdebitowych oraz drukiem pisma „Solidarność Opolska”. Współdziałał także z innymi grupami konspiracyjnymi w województwie opolskim, m.in. z konspiracyjnymi działaczami Solidarności z Huty „Małapanew” w Ozimku. Starał się koordynować działalność różnych grup. Był autorytetem nie tylko dla wielu związkowców spod znaku NSZZ „Solidarność”, lecz także dla licznych przedstawicieli młodego pokolenia, próbujących rozwijać inne formy opozycyjne, jak np. opolscy działacze Ruchu „Wolność i Pokój”, funkcjonującego w drugiej połowie lat osiemdziesiątych⁴².

13 października 1986 r. powstała jawna Tymczasowa Rada Regionalna NSZZ „Solidarność” Śląska Opolskiego. Całka należał do najaktywniejszych członków tego ciała, wydającego oświadczenia i komunikaty w sprawach o szczególnie wielkim znaczeniu dla kraju i regionu⁴³.

⁴⁰ AP O, zespół akt Urzędu Wojewódzkiego w Opolu, 1056, Pismo Wydziału ds. Wyznań UW w Opolu do Urzędu ds. Wyznań w Warszawie, 18 VII 1983 r., s. 37. Zob. J. Całka, *Papieski dar nadziei* [w:] *Nasze spotkania z Janem Pawłem II. Pamiętka Beatyfikacji Sługi Bożego Ojca Świętego Jana Pawła II*, projekt M. Stelmach, red. J. Malinowska, wyd. drugie rozszerzone, Opole 2011, s. 42–44; Z. Bereszyński, NSZZ „Solidarność” i rewolucja solidarnościowa..., t. 2, s. 504–507; A. Przewłoka, A. Badura, Z. Bereszyński, *Wizyta papieża Jana Pawła II na Górnym Śląsku w 1983 roku* [w:] *Górny Śląsk w Polsce Ludowej*, t. 1: *Przełomy i zwroty*, red. A. Dziurok, B. Linek, Katowice–Opole 2016, s. 242–249.

⁴¹ *Pod sztandarami Solidarności...*, s. 140, 152–153. Program comiesięcznych spotkań duszpasterstwa obejmował mszę św. oraz spotkanie w sali katechetycznej, połączone często z wykładem. W spotkaniach tych uczestniczyli m.in. biskupi Antoni Adamiuk i Jan Bagiński oraz różni prelegenci świeccy.

⁴² AIPN Wr, 011/1957, Analiza sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Zbawiciel”, nr ewidencyjny 18 449, 19 VIII 1989 r., k. 10; *ibidem*, Uzupełnienie do sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Zbawiciel”, 8 IV 1986 r., k. 66. Zob. Z. Bereszyński, NSZZ „Solidarność” i rewolucja solidarnościowa..., t. 2, s. 316, 332–334, 383.

⁴³ Zob. Z. Bereszyński, NSZZ „Solidarność” i rewolucja solidarnościowa..., t. 2, s. 358–360.

Aktywność Całki była stałym obiektem zainteresowania SB. W maju 1984 r. Wydział IV Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Opolu objął go kontrolą operacyjną w ramach kwestionariusza ewidencyjnego o kryptonimie „Działacz”, uzasadniając to tym, że po zwolnieniu z zakładu karnego nie zmienił on swojej postawy, nadal przejawia „wrogi stosunek do PRL i ustroju socjalistycznego” oraz „wpływa integrująco na środowiska opozycyjne”⁴⁴. Wkrótce potem, w związku z tym, że Całka przestał być pracownikiem Stowarzyszenia PAX, zgromadzone materiały na jego temat przejął Wydział V WUSW, odgrywający główną rolę w walce z Solidarnością. 2 lipca 1984 r. wydział ten założył w stosunku do Całki sprawę operacyjnego rozpracowania o kryptonimie „Zbawiciel”. Sprawa ta była prowadzona do sierpnia 1989 r., gdy zamknięto ją na mocy dyspozycji wydanych 11 lipca tegoż roku przez dyrektora Departamentu V MSW, gen. bryg. Józefa Sasina, w związku z ponownym zalegalizowaniem Solidarności oraz innymi zmianami politycznymi w kraju⁴⁵.

Całka był wielokrotnie nękany przez SB rozmowami profilaktyczno-ostrzegawczymi, rewizjami itp.⁴⁶ Szczególnie groźne w skutkach okazały się podejmowane przez SB działania o charakterze prowokatorskim, mające na celu m.in. zniesławienie i dyskredytację Całki jako rzekomego agenta tej służby. Tak np. planując w listopadzie 1986 r. rozmowę operacyjną z jednym z działaczy miejscowej Solidarności, por. Janusz Niżnik, kierownik Sekcji III

⁴⁴ AIPN Wr, 011/1957, Wniosek o założenie kwestionariusza ewidencyjnego, 9 V 1984 r., k. 9.

⁴⁵ *Ibidem*, Wniosek o zakończenie sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Zbawiciel”, 21 VIII 1989 r., k. 6; *ibidem*, Arkusz informacyjny, k. 8; *ibidem*, Analiza sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. „Zbawiciel”, nr ewidencyjny 18 449, 19 VIII 1989 r., k. 10.

⁴⁶ *Ibidem*, Meldunek operacyjny nr 397, 23 II 1984 r., k. 20; *ibidem*, Meldunek operacyjny nr 88/512/83 dla naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW, 23 II 1984 r., k. 21; *ibidem*, Notatka służbowa z przeprowadzonej rozmowy z ob. Janem Całką, 1 V 1983 r., k. 24; *ibidem*, Raport o zatrzymaniu osoby Jana Całki, 1 V 1983 r., k. 25; *ibidem*, Notatka służbowa dotycząca Jana Całki, 23 II 1984 r., k. 27; *ibidem*, Notatka służbowa, 12 VI 1984 r., k. 28–30; *ibidem*, Meldunek operacyjny nr 318 dla naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW, 16 VI 1984 r., k. 55; *ibidem*, Plan rozmowy z ob. J. Całką, 29 IV 1983 r., k. 117; *ibidem*, Notatka służbowa, 20 VI 1983 r., k. 122. Przykładem tych działań może być zatrzymanie Całki i osadzenie go w areszcie KW MO w Opolu przed opozycyjnymi obchodami święta 1 Maja w 1983 r. Podporucznik Jaromin z Wydziału IV KW MO przeprowadził wówczas jedną z kolejnych rozmów z Całką. Sporządzoną notatkę służbową zakończył następującą uwagą: „Jakiekolwiek rozmowy z ob. JC mijają się z celem. Uważa [on], że w krótkim okresie czasu obecna polityka się zmieni i »S« pod naciskiem opinii publicznej dojdzie do głosu i wtedy będziemy załować swych czynów”. 23 II 1984 r., w związku ze śledztwem przeciwko Jerzemu Gneciakowi, regionalnemu liderowi Solidarności rolniczej, przeprowadzono rewizję w mieszkaniu Całki i skonfiskowano znalezione tam wydawnictwa bezdebitowe. W czerwcu tegoż roku odbyto kolejną rozmowę z Całką, ostrzegając go, że „w przypadku pokazania się kolejnego biuletynu »S« lub innych ulotek będzie pierwszym, który poniesie konsekwencje karne”.

Wydziału V WUSW w Opolu, zakładał, że „w trakcie rozmowy będzie można też realizować pewne przedsięwzięcia dezintegracyjne [...] inscenizując np. pozorne częściowe ujawnienie tajemnicy służbowej i zasugerowanie, że niektórzy byli działacze »S«, prowadzący wrogą działalność, jak np. Jan Całka, mają powiązania z SB”⁴⁷.

Tymczasowa Rada Regionalna NSZZ „Solidarność” Śląska Opolskiego, której członkiem był Całka, wydała 7 września 1988 r. obszerny komunikat, zawierający m.in. skierowane do członków i zwolenników Solidarności wezwanie do „tworzenia komitetów organizacyjnych związku w zakładach pracy, a także do organizowania komisji środowiskowych, których celem byłyby pomoc represjonowanym oraz wspieranie działalności związku w Regionie”⁴⁸. W ślad za tym zaczęły stopniowo odradzać się jawnie działające struktury Solidarności w poszczególnych zakładach pracy regionu. W styczniu 1989 r. przystąpiono również do organizowania międzyzakładowych struktur związkowych Solidarności, m.in. 26 stycznia jako jeden z pierwszych powstał Międzyzakładowy Komitet Organizacyjny NSZZ „Solidarność” w Opolu pod przewodnictwem Całki⁴⁹.

15 kwietnia 1989 r., niedługo po zakończeniu rozmów przy Okrągłym Stole, a jeszcze przed oficjalną legalizacją związku, odbył się w Opolu II Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność” Regionu Śląska Opolskiego. Na Zjeździe tym wybrano Tymczasowy Zarząd Regionu Śląska Opolskiego NSZZ „Solidarność” z Całką na czele⁵⁰.

Wkrótce potem, 18 kwietnia 1989 r., zgodnie z przyjętą na zjeździe uchwałą, pod patronatem TZR NSZZ „Solidarność” powołano Opolski Komitet

⁴⁷ AIPN Wr, 065/1318, t. 2, Plan przedsięwzięć operacyjnych do kwestionariusza ewidencyjnego krypt. „Młot”, nr ewidencyjny 29 168, 18 XI 1986 r., b.p., mf. Zob. Z. Bereszyński, *Służba Bezpieczeństwa i początki transformacji politycznej w województwie opolskim* [w:] *Upadek systemu komunistycznego na Górnym Śląsku. Wokół przemian 1989 roku w województwach katowickim i opolskim*, red. A. Dziuba, S. Rosenbaum, Katowice 2010, s. 118.

⁴⁸ Ulotka z tekstem oświadczenia i komunikatu TRR NSZZ „Solidarność” z 7 IX 1988 r. – kopia cyfrowa w zbiorach autora.

⁴⁹ Komunikat nr 1 Międzyzakładowego Komitetu Organizacyjnego Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” w Opolu, 26 I 1989 r. – kopia cyfrowa w zbiorach autora. Zob. Z. Bereszyński, *NSZZ „Solidarność” i rewolucja solidarnościowa...*, t. 2, s. 395–402.

⁵⁰ *Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność” Regionu Śląska Opolskiego (relacja wysłanników „SO”)*, „Solidarność Opolska” 1989, nr 38–41 (specjalny numer zjazdowy), s. 2–3; Protokół nr 1/89 posiedzenia Tymczasowego Zarządu Regionalnego NSZZ „Solidarność” Śląska Opolskiego w dniu 18 IV [19]89 roku – zasoby archiwalne Zarządu Regionu NSZZ „Solidarność” Śląska Opolskiego, nieuporządkowane; Archiwum Międzyzakładowej Organizacji Związkowej NSZZ „Solidarność” przy spółce Górażdzie Cement S.A., Komunikat, 4 V 1989 r., b.p. Zob. Z. Bereszyński, *NSZZ „Solidarność” i rewolucja solidarnościowa...*, t. 2, s. 414–415.

Obywatelski „Solidarność”, którego zadaniem miało być „kierowanie wszystkimi sprawami związanymi z wyborami do Sejmu i Senatu”, planowanymi na 4 czerwca 1989 r.⁵¹ 21 kwietnia 1989 r. na posiedzeniu TZR NSZZ „Solidarność” Śląska Opolskiego postanowiono utworzyć wojewódzki sztab akcji wyborczej⁵².

Do najaktywniejszych uczestników zapoczątkowanej w ten sposób kampanii wyborczej należał również Całka. Występował on na wiecach przedwyborczych, prezentując kandydatów miejscowej Solidarności itp.⁵³ Odniesiony ostatecznie (podobnie jak w całym kraju) sukces wyborczy był zatem w znacznej mierze także jego osobistym sukcesem.

Na obradującym w dniach 24–25 lutego 1990 r. III Walnym Zebraniu Delegatów NSZZ „Solidarność” Regionu Śląska Opolskiego zostały po raz pierwszy od stanu wojennego wybrane stałe władze regionalne związku. Całka został przewodniczącym wybranego wówczas Zarządu Regionu⁵⁴.

W tym samym czasie doszło również do gwałtownego nasilenia personalnych ataków na Całkę, bezpodstawnie podejrzanego o rzekomą współpracę z SB. Podejrzenia te, zasiane przez samą SB już w latach sześćdziesiątych i skrycie przez nią inspirowane również w późniejszym czasie, pojawiały się wśród działaczy Solidarności już w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych⁵⁵.

⁵¹ Komitet Obywatelski przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność”, *Lechu Wałęsie. Stenogramy posiedzeń 1987–1989*, oprac. M. Strasz, Warszawa 2006, s. 373; Protokół I zebrania Tymczasowego Zarządu Regionu Śląska Opolskiego NSZZ „Solidarność”, 18 IV 1989 r. – zasoby archiwalne ZR NSZZ „Solidarność” Śląska Opolskiego, nieuporządkowane. Zob. Z. Bereszyński, *Wybory w latach 1972–1989 oraz referendum społeczne w 1987 r. na Śląsku Opolskim. Działania aparatu władzy i środowisk opozycyjnych, akcje antywyborcze oraz spontaniczne przejawy postaw opozycyjnych wśród mieszkańców regionu [w:] Wybory i referenda w PRL*, red. S. Ligarski, M. Siedziako, Szczecin 2014, s. 325; *idem*, *NSZZ „Solidarność” i rewolucja solidarnościowa...*, t. 2, s. 418–420; K. Zuba, *Komitety obywatelskie na Śląsku Opolskim (1989–1991)*, Opole 2000, s. 60.

⁵² Posiedzenie Prezydium Tymczasowego Zarządu NSZZ „S” Reg[ionu] Ś[ląska] Op[olskiego], 21 IV 1989 r. – zasoby archiwalne ZR NSZZ „Solidarność” Śląska Opolskiego, nieuporządkowane. Zob. Z. Bereszyński, *NSZZ „Solidarność” i rewolucja solidarnościowa...*, t. 2, s. 420.

⁵³ AIPN Wr, 067/41, Analiza końcowa w sprawie obiektowej krypt. „Czerwiec-89”, 24 VI 1989 r., b.p., mf. Zob. Z. Bereszyński, *Wybory...*, s. 326.

⁵⁴ P. Jankowski, M. Szczurek, *Jan Całka – przewodniczącym ZR*, „Nowiny Opolskie” 1990, nr 4, s. 1–2.

⁵⁵ Jesienią 1983 r. kpt. Henryk Niechciał, kierownik Sekcji VIII Wydziału IV WUSW w Opolu, odnotował, że wśród miejscowych działaczy Solidarności „ob. Całka uchodzi za współpracownika Służby Bezpieczeństwa”. Podejrzliwość w stosunku do Całki budziły m.in. takie fakty, jak to, że nie został internowany już 13 XII 1981 r. oraz że SB nie podjęła wobec niego żadnych działań 19 X 1983 r., gdy przeprowadzono wielką akcję rewizji i zatrzymań w stosunku do innych działaczy Solidarności w województwie opolskim, „mimo że w domu posiadał ulotki i był jednym z organizatorów akcji ulotkowej”. Krążyły też pogłoski, że pracę w PCK „otrzymał w wyniku protekcji pracowników SB” (AIPN Wr, 011/1957, Notatka służbowa, 31 X 1983 r., k. 124; zob. Z. Bereszyński, *NSZZ „Solidarność” i rewolucja solidarnościowa...*, t. 2, s. 278).

Zjawisko to przybrało formę prawdziwej kampanii pomówień po objęciu przez Całkę kierownictwa regionalnej Solidarności. W roli głównego oskarżyciela występował Jerzy Gneciak, historyczny lider miejscowej Solidarności rolniczej, wchodzący w latach 1986–1989, podobnie jak Całka, w skład Tymczasowej Rady Regionalnej NSZZ „Solidarność” Śląska Opolskiego. Atakował on Całkę z wyjątkową zaciekłością, święcie przekonany, że demaskuje agenta SB, który w przewrotny sposób zagarnął władzę w opolskiej Solidarności⁵⁶. W broszurze wydanej własnym sumptem w 1992 r. Gneciak pisał m.in.: „powiedziałem Całce, że musi ustąpić, bo 19 lat pracuje w SB; ustąpić nie dla dobra Związku, bo o to posądzać w świetle faktów byłoby go śmiesznie, ale dla dobra własnego, bo my ze swojej strony nie będziemy się starali nadawać sprawie świadomie propagandowego rozgłosu”⁵⁷.

Powodem oskarżeń była przede wszystkim wcześniejsza działalność Całki w Stowarzyszeniu PAX. W cytowanej już broszurze z 1992 r. Gneciak argumentował m.in. tak:

Janusz Całka w latach 1972–1982 pracował w PAX-ie i był kierownikiem Referatu ds. Kontaktów z Duchowieństwem w Zarządzie Wojewódzkim. W Polsce PAX został utworzony przez sowieckiego generała NKWD Sierowa-Iwanowa i B[olesława] Piaseckiego w celu walki z Kościołem katolickim. Przez cały czas od wojny był oficjalną przybudówką komunistów i Urzędu Bezpieczeństwa Państwowego [tj. Urzędu Bezpieczeństwa – Z.B.], a potem Służby Bezpieczeństwa [służącą] do dezintegracji Kościoła i szpiclowania księży. Tak też był przez cały czas przez Kościół postrzegany. Referat ds. Kontaktów z Duchowieństwem był najważniejszym referatem w PAX, podległym bezpośredniemu nadzorowi ze strony Wydziału IV KW MO w Opolu; stanowisko to [zajmowane przez Całkę – Z.B.] było w nomenklaturze tego wydziału⁵⁸.

Kolejną przesłanką pomówień była odmienna orientacja seksualna Całki. Według Gneciaka: „w czasie pracy w Domu Dziecka w Jarnołówku odkryto jego skłonności i tak zaczął karierę jako szantażowany agent [SB]. Wszystkie te fakty i poszlaki ułożyły się w jedną logiczną całość”⁵⁹. Rozumowanie

⁵⁶ *Frasyniuk i Kozłowski chronią ubeka? Przewodniczący Solidarności w Opolu agentem SB?*, „Dni” 1991, nr 2, s. 1; M. Rudnicki, *Frasyniuk i Kozłowski chronią ubeka? Przewodniczący Solidarności w Opolu agentem SB? (II)*, „Dni” 1991, nr 4, s. 1, 3.

⁵⁷ J. Gneciak, *O Frasyniuku, Kozłowskim* [...], Opole 1992, s. 5. Skracam tytuł broszury, ponieważ jego dalszy ciąg zawiera treść zniesławiającą w stosunku do osób trzecich.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 4.

⁵⁹ *Ibidem*.

to, tylko z pozoru logiczne, bazowało wyłącznie na domysłach, bez oparcia w jakimkolwiek materiale dowodowym.

Całka wygrał sprawę sądową przeciwko Gneciakowi, ale nie poprawiło to jego reputacji, ponieważ niedostępność materiałów wytworzonych przez SB przez długi czas uniemożliwiła publiczną weryfikację zarzutów. Sprawy nie załatwiło również poufne pismo ministra spraw wewnętrznych, Krzysztofa Kozłowskiego, do prokuratora wojewódzkiego w Opolu, stwierdzające, że „po przeprowadzeniu wszechstronnych badań wszelkich materiałów znajdujących się w Archiwum b. SB, zarówno w Centrali, jak i w terenie, należy wykluczyć prawdopodobieństwo współpracy z b. SB Pana Jana Całki w stopniu graniczącym z pewnością”⁶⁰. Prawdziwa rehabilitacja Całki stała się możliwa dopiero po utworzeniu Instytutu Pamięci Narodowej, do którego zasobów trafiła odnośna dokumentacja archiwalna⁶¹.

Demonizację postaci Całki w znacznej mierze ułatwiły błędy popełnione przez niego w kierowaniu regionalną Solidarnością, ze szczególnym uwzględnieniem niefortunnych decyzji kadrowych. Pewną rolę odegrały także niektóre cechy jego charakteru, a zwłaszcza skłonność do nazbyt emocjonalnego reagowania na różnice zdań i głosy krytyki⁶². Niepotrzebnie zraził on tym do siebie wiele osób i ułatwił szerzenie negatywnych opinii na swój temat. Trzeba jednak z całą mocą podkreślić, że żaden z popełnionych przezeń błędów w najmniejszym stopniu nie usprawiedliwiał oskarżeń o współpracę z SB.

Regionalne kierownictwo Solidarności, z Całką na czele, było ostro krytykowane w związku z przebiegiem transformacji ustrojowej w województwie opolskim, a także z powodu nieprawidłowości finansowych w działalności związku i jego agend. Krytyka ta, po części uzasadniona, ale przeważnie mająca charakter demagogiczny, była prezentowana na dwóch kolejnych (IV i V) walnych zebraniach delegatów NSZZ „Solidarność” Śląska Opolskiego, obradujących w lutym i marcu 1991 r.⁶³

⁶⁰ Pismo ministra spraw wewnętrznych do prokuratora wojewódzkiego w Opolu, 30 X 1990 r. – zasoby archiwalne ZR NSZZ „Solidarność” Śląska Opolskiego, nieuporządkowane.

⁶¹ Zob. Z. Bereszyński, *Jan Całka w dokumentach opolskiej bezpieki*, „Gazeta Wyborcza – Opole”, 19 X 2006 r., s. 2–3.

⁶² W czerwcu 1989 r. w materiałach sprawy o kryptonimie „Zbawiciel”, prowadzonej przez Wydział V WUSW w Opolu, napisano na temat Całki: „W opinii działaczy »Solidarności« z kręgów inteligentkich jest dyktatorem. Niektórych swoich współpracowników traktuje jak nieuków, głupców i leniów, a siebie uważa za ideał” (AIPN Wr, 011/1957, Meldunek operacyjny, 20 VI 1989 r., k. 98).

⁶³ Protokół V Walnego Zebrania Delegatów NSZZ „Solidarność” Śląska Opolskiego, Opole, 16 III 1991 r., s. 2 – zasoby archiwalne ZR NSZZ „Solidarność” Śląska Opolskiego; M. Wawrzyszewicz, *O solidarność w Solidarności*, „Trybuna Opolska”, 18 II 1991, s. 1–2. Szczególnie jaskrawym przykładem pomieszenia

Sytuacja powtórzyła się na VI Walnym Zebraniu Delegatów w marcu 1992 r. Przedmiotem kontrowersji stała się wówczas działalność spółki „Soldar” – przedsiębiorstwa kontrolowanego przez Zarząd Regionu. Wiele negatywnych emocji budziła również sprawa warunków, na jakich Solidarność przystąpiła w 1991 r. do spółki „Opolpress”, występującej jako wydawca miejscowego dziennika regionalnego – „Trybuny Opolskiej” (warunków bardzo korzystnych dla zespołu dziennikarskiego, pracującego wcześniej na rzecz PZPR). W takich okolicznościach Zarząd Regionu tylko niewielką przewagą głosów zdołał uzyskać absolutorium. Całka był wówczas jednym z trzech kandydatów na stanowisko przewodniczącego Zarządu Regionu, ale ostatecznie nie został wybrany na kolejną kadencję⁶⁴.

W tymże roku, po odejściu ze stanowiska przewodniczącego regionalnej Solidarności, Całka został naczelnikiem Wydziału Oświaty Urzędu Miasta Opolą. Od 1997 r. pracował na stanowisku zastępcy naczelnika Wydziału Spraw Obywatelskich, a w 2012 r. został naczelnikiem Biura Organizacji Pozarządowych w tymże urzędzie. W latach dziewięćdziesiątych był także koordynatorem Społecznego Komitetu Pomocy Polakom na Wschodzie z siedzibą w Opolu. Pozostawał aktywny zawodowo i społecznie również po osiągnięciu wieku uprawniającego do przejścia na emeryturę⁶⁵. W 2012 r. jako jedna z pierwszych osób w województwie opolskim został odznaczony Krzyżem Wolności i Solidarności⁶⁶.

W 2015 r. zaczął zmagać się z nieuleczalną chorobą. Zmarł 5 kwietnia 2016 r. w wieku niespełna 75 lat. Jego prochy spoczęły w Alei Zasłużonych cmentarza komunalnego w Opolu. W uroczystościach pogrzebowych uczestniczyły tłumy opolan wraz z przedstawicielami miejscowych władz państwowych i samorządowych⁶⁷.

merytorycznie uzasadnionej krytyki z ewidentną demagogią był atakujący Całkę list otwarty grupy byłych internowanych, odczytany w trakcie V WZD przez Bogusława Bardona, byłego przewodniczącego Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego NSZZ „Solidarność” w Opolu z 1980 r.

⁶⁴ Protokół VI Walnego Zebrania Delegatów NSZZ „Solidarność” Śląska Opolskiego, odbytego w dniu 21 III 1992 r., s. 6–13 – zasoby archiwalne ZR NSZZ „Solidarność” Śląska Opolskiego, nieuporządkowane; *Nowy szef opolskiej „S”*, „Trybuna Opolska”, 23 III 1992, s. 1–2.

⁶⁵ Zob. M. Patelski, M. Zarzycki, *Jan Całka...*, s. 62.

⁶⁶ Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 X 2012 r. o nadaniu odznaczeń, *Monitor Polski* 12 IV 2013 r., poz. 232.

⁶⁷ B. Mrukot, *Nie żyje Jan Całka, legenda opolskiej Solidarności*, <http://www.nto.pl/wiadomosci/opole/a/nie-zyje-jan-calka-legenda-opolskiej-solidarnosci,9835597/> (dostęp 30 IV 2017 r.); A. Grudzka, *Pogrzeb Jana Calki. Nawet niebo za Tobą płacze...*, <http://www.nto.pl/wiadomosci/opole/a/pogrzeb-jana-calki-nawet-niebo-za-toba-placze,9854715/> (dostęp 30 IV 2017 r.).

Dla wielkiej liczby osób Całka był i nadal pozostaje bohaterem, ogromnie zasłużonym w walce o przeobrażenia demokratyczne w naszym kraju. W dalszym ciągu nie brakuje jednak również osób postrzegających jego działalność w zupełnie innym świetle i wręcz demonizujących odegraną przez niego rolę w życiu społecznym regionu. Nadal można spotkać się z bezpodstawnymi pomówieniami, formułowanymi pod jego adresem, chociaż znacznie rzadziej niż w przeszłości – w przestrzeni publicznej.

Jerzy Łysiak. Od ChSS do Solidarności

O ile działalność społeczna Jana Całki była od początku negatywnie postrzegana przez komunistyczny aparat władzy, ze szczególnym uwzględnieniem aparatu bezpieczeństwa, o tyle na podobne problemy nie mógł początkowo uskarżać się Jerzy Łysiak, zaangażowany przez wiele lat w działalność Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego (ChSS). Napotkał on natomiast poważne problemy w relacjach z opolską hierarchią kościelną, co być może po latach w jakimś stopniu przyczyniło się do zmiany jego postawy politycznej.

Urodzony 13 sierpnia 1945 r. na Lubelszczyźnie Jerzy Karol Łysiak ukończył w 1969 r. studia na Wydziale Nauk Humanistycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. W 1968 r. SB odnotowała jego udział w marcowych protestach studenckich. W następnych latach postawa Łysiaka nie miała jednak wiele wspólnego z kontestowaniem politycznej rzeczywistości PRL. Już podczas studiów został on działaczem ChSS – organizacji postrzeganej przez hierarchę kościelną jako instrument politycznej dywersji w środowiskach katolickich, wykorzystywany w interesie władz komunistycznych. Być może jako katolik ludził się co do roli odgrywanej przez to stowarzyszenie w systemie politycznym PRL, a może też skusiła go możliwość uprawiania zawodu dziennikarza w prasie wydawanej przez ChSS.

Tuż po ukończeniu studiów, z początkiem września 1969 r., został kierownikiem opolskiego oddziału redakcji tygodnika ChSS – „Za i Przeciw”. Stanowisko to akurat wtedy wakowało, ponieważ poprzedni kierownik, Henryk Zawadzki, zmarł w czerwcu 1969 r. W datowanym 18 maja 1970 r. piśmie do Ryszarda Hajduka (posła na Sejm PRL i przewodniczącego Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu), sygnowanym przez Kazimierza Morawskiego (sekretarza generalnego ChSS), tak pisano o przesłankach nominacji Łysiaka: „poprzednio pracował [on] w naszym Oddziale w Lublinie, gdzie wykazał swą aktywną działalność polityczną, przejawiając wiele inwencji

organizacyjnej. Jego właściwa postawa zadecydowała o tym, że Zarząd Główny ChSS powierzył mu to odpowiedzialne stanowisko w Opolu⁶⁸.

W rzeczywistości Łysiak kierował tymczasowo opolskim Oddziałem Wojewódzkim ChSS. Przez pewien czas, według danych z 1970 r., był sekretarzem oddziału u boku Adama Roleckiego, który pełnił funkcję przewodniczącego⁶⁹. W 1971 r. ten ostatni ustąpił jednak ze stanowiska i odszedł z szeregów ChSS. Aktywność Łysiaka wówczas ponownie bardzo wzrosła. Czynił on usilne starania na rzecz pozyskania nowych członków, zwłaszcza spośród młodzieży⁷⁰.

Opolska siedziba ChSS mieściła się przy ówczesnym pl. Armii Czerwonej (obecnie – pl. Kopernika), w bliskim sąsiedztwie kościoła parafialnego pw. Matki Boskiej Bolesnej, zwanego potocznie przez mieszkańców Opola kościołem Najświętszej Marii Panny. Proboszczem był wówczas ks. prałat Kazimierz Borcz, późniejszy rektor Wyższego Seminarium Duchownego Śląska Opolskiego. W grudniu 1969 r. Jerzy Łysiak udał się do niego z prośbą o poświęcenie pomieszczeń ChSS. Proboszcz jednak odmówił święcenia pomieszczeń przeznaczonych „dla niezbożnych celów” – tak właśnie oceniał on działalność ChSS. Między innymi w związku z tą sprawą Łysiak udał się pod koniec stycznia 1970 r. do opolskiej kurii biskupiej, licząc na audiencję u bp. Franciszka Jopa. Zamiast biskupa przyjął go jednak kanclerz, ks. prałat Antoni Adamiuk, słynny w późniejszych czasach biskup pomocniczy i kapelan opolskiej Solidarności. Łysiak poskarżył mu się na proboszcza Borcza, ale nie osiągnął spodziewanego rezultatu. Z przebiegu rozmowy wynikało, że ksiądz kanclerz akceptuje postawę proboszcza. Kanclerz Adamiuk „z obojętnym uśmiechem” wysłuchał wywodów Łysiaka na temat ekumenizmu, Soboru Watykańskiego II itp., a gdy przedstawiciel ChSS stał się bardziej napastliwy, ksiądz prałat dał mu do zrozumienia, że nie wie, co czyni, i może kiedyś zmienić poglądy. Nieposiadający się z oburzenia Łysiak zakończył rozmowę pogroźkami, mówiąc, że „sąd Kanclerza Kurii jest niebываły i będzie taki dla wszystkich, którym go przedstawi”⁷¹.

⁶⁸ AP O, PWRN w Opolu, 1914, Nadzór nad stowarzyszeniami religijnymi, [1970 r.], s. 174.

⁶⁹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej AIPN), 0648/181, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Opolu, ppłk. Stanisława Pyznara, do naczelnika Wydziału II Departamentu IV MSW w Warszawie, 10 XII 1970 r., k. 264.

⁷⁰ *Ibidem*, Informacja dotycząca działalności Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego, 8 czerwca 1971 r., k. 265.

⁷¹ *Ibidem*, Informacja dla ob. Adama Urbanowicza, kierownika Wydziału do spraw Wyznań Wojewódzkiej Rady Narodowej w Opolu, b.d., s. 75–76; *ibidem*, Informacja na temat rozmowy kierownika Oddziału Redakcji Tygodnika „Za i Przeciw” z proboszczem NMP w Opolu i kanclerzem Kurii Biskupiej w Opolu, 8 V 1970 r., s. 72–74.

Niepomyślnie dla Łysiaka rozmowy z ks. prałatem Borczem i ks. kanclerzem Adamiukiem zostały w obszernej informacji pisemnej szczegółowo zrelacjonowane kierownikowi Wydziału ds. Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (WRN) w Opolu, Adamowi Urbanowiczowi. Na tej podstawie powstała analogiczna informacja dla Urzędu ds. Wyznań w Warszawie, przygotowana z datą 8 maja przez Wydział ds. Wyznań Prezydium WRN w Opolu⁷².

Jako działacz ChSS Jerzy Łysiak blisko współpracował z księżmi „postępowymi”, funkcjonującymi w opolskich strukturach stowarzyszenia Caritas, stanowiącego w tamtych czasach jawną agenturę polityczną władz komunistycznych w środowiskach kościelnych. Jako przedstawiciel ChSS wziął on udział 13 stycznia 1971 r. w spotkaniu opłatkowym duchownych z Wojewódzkiego Koła Księży „Caritas”. Spotkanie to odbywało się w niedługi czas po tragicznych wydarzeniach z grudnia 1970 r., które doprowadziły do politycznego upadku Władysława Gomułki i przejęcia władzy przez ekipę Edwarda Gierka. Zabierając głos na spotkaniu, Jerzy Łysiak w znamienny sposób nawiązał do aktualnej sytuacji społeczno-politycznej. Połączył życzenia noworoczne z podkreśleniem swojego dystansu wobec postawy prymasa Polski ks. kardynała Stefana Wyszyńskiego. W przeznaczonym dla Prezydium WRN sprawozdaniu ze spotkania zapisano: „Jerzy Łysiak, przedstawiciel Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego, mówił na temat Łaski potrzebnej, by odważnie, z pasją pracować społecznie, choćby się było chwilowo niedocenionym. Aby ks. Prymas nie występował z pozycji siły w sytuacji obecnej”⁷³.

Występując w podwójnej roli p.o. kierownika opolskiego Oddziału Wojewódzkiego ChSS oraz kierownika miejscowego oddziału redakcji „Za i Przeciw”, Łysiak sygnował rozmaite dokumenty o treści wspierającej władze PRL. Przykładem tego może być rezolucja uchwalona 25 kwietnia 1970 r. na zorganizowanym przez ChSS sympozjum „z okazji 25. rocznicy powrotu Ziemi Zachodnich i Północnych do Macierzy”. W dokumencie tym wyrażano „dumę z dorobku Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”. Nie zapomniano także o hołdach pod adresem PZPR. Oceniając pozytywnie integrację „Ziem Zachodnich

⁷² *Ibidem*, Informacja dla ob. Adama Urbanowicza, kierownika Wydziału do spraw Wyznań Wojewódzkiej Rady Narodowej w Opolu, b.d. s. 75–76; *ibidem*, Informacja na temat rozmowy kierownika Oddziału Redakcji Tygodnika „Za i Przeciw” z proboszczem NMP w Opolu i kanclerzem Kurii Biskupiej w Opolu, 8 V 1970 r., s. 72–74. Zachowanie księży Borcza i Adamiuka było dość typowe dla ówczesnej postawy polskiego duchowieństwa wobec ChSS i PAX (zob. D. Gucewicz, *Dywersyjna rola Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego...*, s. 633).

⁷³ AP O, PWRN w Opolu, 1915, Sprawozdanie z uroczystości „opłatkowej” Koła Księży „Caritas” w Opolu z dnia 13 I 1971 r., s. 14.

i Północnych” z resztą kraju, pisano: „Tę integrację zawdzięczamy zarówno samym Ślązakom, jak i wysiłkowi całego Narodu pod przewodnictwem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej”⁷⁴. W datowanym obszernym materiale dla Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Opolu, sporządzonym z datą 1 grudnia 1971 r., u progu VI Zjazdu PZPR, wyrażano „niezlomne przekonanie”, że Zjazd ten „podejmie [...] decyzje, które wytyczą najważniejszą drogę dalszego socjalistycznego rozwoju naszej Ojczyzny, Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”. Dano też wyraz przekonaniu, że „społeczeństwo polskie osiągnęło już dość wysoki pułap świadomości społeczno-politycznej. W swej decydującej masie jest ono autentycznie zaangażowane po stronie ustroju socjalistycznego, jako jedynej alternatywy naszego bytu państwowego. [...] przeciwstawia się i jest zdolne odeprzeć wszelkiego rodzaju prawicowe czy rewizjonistyczne tendencje sił obcych socjalizmowi”. Deklarowano wolę doskonalenia form udziału ChSS „w działalności polityczno-społecznej dla dobra naszej socjalistycznej Ojczyzny, inicjowanej przez kierownictwo polityczne, a realizowanej w ramach Frontu Jedności Narodu”⁷⁵.

W maju 1970 r. Zarząd Główny ChSS, reprezentowany przez sekretarza generalnego Kazimierza Morawskiego, zwrócił się do posła Ryszarda Hajduka z prośbą o dokooptowanie Jerzego Łysiaka „do Plenum Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu [dalej FJN] w Opolu”⁷⁶. Wobec długotrwałego braku odpowiedzi na tę prośbę, w październiku 1970 r. Łysiak sam, jako kierownik opolskiego oddziału redakcji „Za i Przeciw”, wystąpił w tej sprawie do kierownika Wydziału ds. Wyznań Prezydium WRN w Opolu, Adama Urbanowicza. W sygnowanym przez siebie piśmie z 20 października 1970 r. prosił „uprzejmie o poparcie wysuniętego kandydata i tym samym o przyspieszenie załatwienia naszej sprawy”. Spełniając prośbę Łysiaka, Adam Urbanowicz zatelefonował do Wojewódzkiego Komitetu FJN i już 22 października mógł odnotować, że Łysiak „został powołany do komisji propagandy” WK FJN⁷⁷.

⁷⁴ AP O, PWRN w Opolu, 1914, Rezolucja uchwalona na sympozjum Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego, zorganizowanym 26 IV 1970 r. z okazji 25. rocznicy powrotu Ziem Zachodnich i Północnych do Macierzy, s. 67–68.

⁷⁵ AP O PWRN w Opolu, 1915, Pismo Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego – Oddział w Opolu do Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Opolu, 1 XII 1971 r., s. 88–95.

⁷⁶ AP O, PWRN w Opolu, 1914, Pismo Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego – Zarząd Główny w Warszawie do posła Ryszarda Hajduka (odpis), 18 V 1970 r., s. 173–174.

⁷⁷ *Ibidem*, Pismo opolskiej redakcji tygodnika „Za i Przeciw” do kierownika Wydziału ds. Wyznań Prezydium WRN w Opolu, 20 X 1970 r., s. 172.

Frontowi Jedności Narodu przysługiwało w tamtych czasach wyłączne prawo desygnowania kandydatów na posłów i radych. Już w 1971 r. Łysiak został z namaszczenia FJN radnym Wojewódzkiej Rady Narodowej w Opolu. Funkcję tę pełnił do 1975 r.

O bardzo głębokim zaangażowaniu Łysiaka po stronie ówczesnego porządku politycznego w Polsce świadczą również inne epizody z jego życiorysu. Przykładem może być jego udział w nabożeństwie z okazji komunistycznego święta Odrodzenia Polski (22 lipca), odprawionym w 1972 r. w kościele o.o. Franciszkanów w Opolu z inicjatywy miejscowych katolików „postępowych”⁷⁸.

Łysiak stał się aktywnym uczestnikiem walk frakcyjnych w szeregach ChSS. Należał do osób sprzyjających Stanisławowi Janowi Rostworowskiemu, który w latach 1972–1974 walczył o przywództwo w stowarzyszeniu, występując przeciwko Zarządowi Głównemu z prezesem Zygmuntem Filipowiczem i wiceprezesem Kazimierzem Morawskim na czele⁷⁹. Rostworowski był redaktorem naczelnym tygodnika „Za i Przeciw” oraz reprezentował środowisko lubelskie i być może m.in. z tego powodu był popierany przez Łysiaka, funkcjonującego wcześniej na tym samym terenie.

Mocnym atutem Rostworowskiego były jego związki z komunistycznym aparatem bezpieczeństwa, z którym współpracował przez wiele lat pod pseudonimem „Stanisław”. Podobnie było w przypadku Morawskiego, który współpracował z SB jako TW ps. „Mariusz”⁸⁰. Rostworowski i jego zwolennicy, w tym także Łysiak, otwarcie zarzucali Morawskiemu związki tego rodzaju, dążąc do osłabienia jego pozycji, choć sytuacja w ich środowisku bynajmniej nie przedstawiała się lepiej.

W styczniu 1973 r. Łysiak wziął udział w posiedzeniu Rady Konsultacyjnej ChSS, zwołanym w związku z działaniami Rostworowskiego przeciwko Zarządowi Głównemu pod przewodnictwem Filipowicza i Morawskiego. Wysunął wówczas liczne zarzuty pod adresem Zarządu, udzielając w ten sposób pośrednio wsparcia Rostworowskiemu. Zarzucił Zarządowi

⁷⁸ Z tego czasu zachowała się fotografia przedstawiająca Łysiaka i innych „postępowych” katolików na tle wieży Piastowskiej w Opolu z widniejącym na niej napisem „22 Lipca” (zob. Z. Bereszyński, *Rewolucja Solidarności w województwie opolskim 1980–1990. Historia ilustrowana regionu w czasach przełomu*, wyd. drugie, Opole 2021, s. 255). Uczestnikiem uroczystości był m.in. ks. płk Michał Zawadzki, prezes Wojewódzkiego Koła Księży „Caritas”, były kapelan Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

⁷⁹ A. Orzelek, *Działalność Stanisława Jana Rostworowskiego w Chrześcijańskim Stowarzyszeniu Społecznym w latach 1957–1974*, „Kwartalnik Historyczny” 2023, nr 2, s. 347–356.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 324–325.

niepraworządne postępowanie przy zwoływaniu posiedzenia Rady, na które nie zaproszono dwóch jej członków. Skrytykował też m.in. niesprawiedliwe jego zdaniem postępowanie władz stowarzyszenia przy nadawaniu odznak osobom „ofiarnie działającym” w strukturach FJN, do którego to grona zaliczał również siebie⁸¹.

Po powrocie do Opola Łysiak złożył sprawozdanie na posiedzeniu Zarządu Oddziału Wojewódzkiego (ZOW) ChSS. Napisał, że na posiedzeniu Rady skrytykował postępowanie Filipowicza i Morawskiego, prowadzące jego zdaniem do rozbitcia jedności ChSS. Zarząd Oddziału postanowił wówczas zaprosić do Opola Rostworowskiego, aby omówić sytuację w centralnych władzach ChSS⁸².

W listopadzie 1972 r. wybrano nowy ZOW ChSS w Opolu. Jego przewodniczącym został Herbert Sołtysek z Niemodlina. Łysiak pozostał na stanowisku sekretarza. W zebraniu sprawozdawczo-wyborczym uczestniczył również Kazimierz Morawski jako przedstawiciel (sekretarz) Zarządu Głównego ChSS. Po zakończeniu zebrania, w gronie zaufanych osób, Łysiak zwierzył się, że Rostworowski i jego grupa zamierzają przyspieszyć wybory nowych władz centralnych ChSS i pozbyć się „niewygodnych ludzi” z szeregów stowarzyszenia⁸³.

Prowadzona przez Rostworowskiego walka o przejęcie władzy w ChSS zakończyła się jego porażką. Gdy w lutym 1974 r. wybierano nowe władze krajowe ChSS, nie został nawet członkiem Zarządu Głównego. Ciało to zostało w całości opanowane przez Morawskiego i jego zwolenników⁸⁴. Prawdopodobnie w znacznej mierze z tego powodu Łysiak odszedł z szeregów ChSS. Z końcem 1974 r. (według akt SB) przestał on być etatowym pracownikiem tego stowarzyszenia. Już wcześniej, w 1972 r., zdążył jednak znaleźć zatrudnienie w Wojewódzkim Przedsiębiorstwie Handlu Wewnętrznego (WPHW) w Opolu⁸⁵.

Po latach, jako delegat na I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność” w 1981 r., utrzymywał, że wystąpił z ChSS w 1973 r. „ze względów ideowych”

⁸¹ AIPN, 0648/181, Wystąpienie Jerzego Łysiaka na posiedzeniu Rady Konsultacyjnej ChSS w Warszawie w dniu 6 I 1973 r., k. 269–271.

⁸² *Ibidem*, Informacja Wydziału IV SB KW MO w Opolu dla naczelnika Wydziału II Departamentu IV MSW w Warszawie, 20 I 1973 r., k. 268.

⁸³ *Ibidem*, Informacja Wydziału IV SB KW MO w Opolu dla naczelnika Wydziału II Departamentu IV MSW w Warszawie, dotycząca działalności ChSS – Oddział w Opolu, 8 XII 1972 r., k. 272–273.

⁸⁴ A. Orzełek, *Działalność Stanisława Jana Rostworowskiego...*, s. 356–357.

⁸⁵ AIPN Wr, 065/1286, Notatka służbowa dotycząca akt znajdujących się w Wydziale IV KW MO w Opolu (sprawa obiektowa „Filia”), 6 XI 1980 r., b.p., mf.

zorientowawszy się, że organizacja ta „w żadnym stopniu nie była samodzielna, [...] jedynie stanowiła parawan, a często i narzędzie do walki z religią”⁸⁶. Być może właśnie w to wierzył. Niewykluczone, że w taki sposób zinterpretował niepomysłny dla siebie wynik walk frakcyjnych w szeregach ChSS.

W 1980 r. Łysiak został działaczem Solidarności. Podobnie jak u wielu innych osób, motywacja ideowa, wynikająca z krytycznego stosunku do sytuacji w kraju, mogła iść w parze z osobistą ambicją i chęcią wyróżnienia się w życiu społecznym. Pewną rolę mogła odegrać również frustracja wywołana załamaniem się kariery w strukturach ChSS.

Łysiak został wybrany na wiceprzewodniczącego Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność” przy WPHW w Opolu. Przewodniczącym tego ciała został Piotr Skrobotowicz, w przeszłości represjonowany za udział w studenckiej akcji protestacyjnej we Wrocławiu w 1968 r.⁸⁷ Kierowana przez nich organizacja należała do najważniejszych struktur związkowych w regionie, ponieważ WPHW wraz z podległą mu siecią sklepów oraz innych placówek handlowych i usługowych działało na całym obszarze województwa opolskiego. Na takim też obszarze funkcjonowała również utworzona przy tym przedsiębiorstwie zakładowa organizacja Solidarności.

W lipcu 1981 r. wybrano Łysiaka, podobnie jak Całkę, do Zarządu Regionu Śląska Opolskiego NSZZ „Solidarność”. Uzyskał on także mandat delegata na I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność”⁸⁸. Należał wówczas do osób zdecydowanie popierających kandydaturę Lecha Wałęsy na szefa związku. Rozmawiając w dniu 20 lipca 1982 r. z funkcjonariuszami SB w ośrodku odosobnienia dla internowanych w Nysie, miał stwierdzić, że głosowałby na Wałęsę nawet sto razy, „gdyby do tego doszło”⁸⁹.

Łysiak i Piotr Skrobotowicz redagowali razem „Tygodniówkę WPHW – Solidarność”, periodyk firmowany przez Komisję Zakładową NSZZ „Solidarność” przy WPHW w Opolu. Do chwili wprowadzenia stanu wojennego ukazały się co najmniej 33 numery (w tym niektóre podwójne) tego pisma. W czerwcu 1981 r. z okazji XIX Krajowego Festiwalu Polskiej Piosenki

⁸⁶ Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Poznaniu, 078/39, t. 4, Informator o delegatach na I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność”, wrzesień–październik 1981, Warszawa 1984, s. 571.

⁸⁷ Zob. A. Maziarz, *Łysiak Jerzy Karol* [w:] *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 2..., s. 248.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ AIPN Wr, 065/1286, Notatka służbowa z rozmowy przeprowadzonej z internowanym Jerzym Łysiakiem w Ośrodku Odosobnienia Internowanych w Nysie w dniu 20 VII 1982 r., dokument z 22 VII 1982 r., b.p., mf.

w Opolu wydano również „Jednodniówkę Festiwalową – Solidarność”, w której opublikowano liczne teksty piosenek o treściach opozycyjnych lub związanych z narodzinami i działalnością Solidarności⁹⁰. Łysiak współredagował ponadto pierwsze numery pisma „Solidarność Opolszczyzny”, wydawanego od listopada 1980 r. przez Międzyzakładowy Komitet Założycielski NSZZ „Solidarność” w Opolu⁹¹.

Przy całym zaangażowaniu Łysiaka w działalność Solidarności jego postawa wobec społeczno-politycznej rzeczywistości PRL nadal była dwuznaczna. Wydany w czerwcu 1981 r. jedenasty numer „Tygodniówki WPHW” zdobyło wydrukowane wielką czcionką na pierwszej stronie hasło „Socjalizm i Solidarność. Dziś – jutro – zawsze”⁹².

Działalność związkową Łysiaka przerwało wprowadzenie stanu wojennego w nocy z 12 na 13 grudnia 1981 r. Został on wówczas internowany wraz z wieloma innymi działaczami opolskiej Solidarności⁹³. Ówczesne wydarzenia najwyraźniej całkowicie go zaskoczyły, a początek stanu wojennego stał się dla niego doświadczeniem wyjątkowo traumatycznym. Tak się złożyło, że trafiliśmy wówczas do jednej celi w podziemiach Komendy Wojewódzkiej MO w Opolu. Spodziewałem się czegoś takiego jak stan wojenny, a w areszcie KW MO miałem okazję przebywać już w 1978 r. Zachowywałem się zatem dość spokojnie, bez szczególnych emocji. Zupełnie inaczej było w przypadku Łysiaka. Owinięty szczelnie kocem na pryczy, dosłownie umierał ze strachu. Nigdy w życiu nie widziałem równie przerażonego i rozdygotanego z trwogi człowieka. Robiłem, co mogłem – choć z miernym skutkiem – aby go pocieszyć i choć trochę uspokoić.

Po tygodniu, 20 grudnia 1981 r., Łysiak podpisał tzw. deklarację lojalności, zobowiązując się wobec funkcjonariuszy SB „do zaniechania wszelkiej działalności szkodliwej dla Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, w szczególności do przestrzegania obowiązującego porządku prawnego”⁹⁴. Wkrótce potem, 23 grudnia 1981 r., napisał własnoręcznie kolejne, znacznie obszerniejsze i bardziej szczegółowe oświadczenie o podobnej treści⁹⁵. Osoby składające tego rodzaju oświadczenia były z reguły szybko zwalniane z internowania. SB potraktowała jednak Łysiaka znacznie surowiej i jeszcze długo nie wyszedł

⁹⁰ Zob. Z. Bereszyński, *Rewolucja Solidarności w województwie opolskim...*, t. 1, s. 304.

⁹¹ *Ibidem*, s. 320–321, 471.

⁹² „Tygodniówka WPHW”, 22 VI 1981 r., nr 11, s. 1.

⁹³ AIPN Wr, 012/3196, t. 6, Raport o zatrzymaniu osoby Jerzego Łysiaka, 13 XII 1981 r., k. 5.

⁹⁴ *Ibidem*, Oświadczenie, 20 XII 1981 r., k. 53.

⁹⁵ *Ibidem*, Oświadczenie, 23 XII 1981 r., k. 56.

on na upragnioną wolność. Nie pomagały nawet czynione osobiste starania ordynariusza opolskiego, ks. biskupa Alfonsa Nossola⁹⁶.

Z upływem czasu stan ducha Łysiaka nieco się poprawił. Zaczął on nawet, w ograniczonym zakresie, angażować się w niektóre formy życia społecznego wśród internowanych, jak np. spotkania dyskusyjne, organizowane przez Jarosława Chołodeckiego, wiceprzewodniczącego Zarządu Regionu Śląska Opolskiego NSZZ „Solidarność”.

Łysiak był internowany do 23 lipca 1982 r.⁹⁷ Po wyjściu na wolność, od lipca 1982 do października 1987 r., był kontrolowany operacyjnie przez Wydział V Komendy Wojewódzkiej MO, a następnie Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Opolu w ramach kwestionariusza ewidencyjnego o kryptonimie „Filolog”⁹⁸. W tym czasie funkcjonariusze SB przeprowadzili z nim wiele rozmów operacyjnych, mających na celu jego „neutralizację”, a być może nawet wykorzystanie go do celów SB⁹⁹. Wynikiem tych rozmów było m.in. ujawnienie się z końcem marca 1983 r. wspomnianego Piotra Skrobotowicza, ukrywającego się skutecznie przed SB od chwili wprowadzenia stanu wojennego¹⁰⁰.

Również po formalnym zawieszeniu i zniesieniu stanu wojennego Łysiak pozostawał w ograniczonym zakresie aktywny w środowiskach starających

⁹⁶ W notatce służbowej, sporządzonej przez SB w lipcu 1982 r., tak pisano o zawodzie sprawionym przez tę służbę Łysiakowi: „jest rozgoryczony, że kilka poprzednich rozmów z funk[cjonariuszami] KW MO nie przyniosło spodziewanych efektów w postaci realizacji przyrzeczeń (że jeśli podpisze, to lada dzień wyjdzie); mimo iż pisał różne oświadczenia i potwierdzenia o lojalności, które nic nie dały” (AIPN Wr, 065/1286, Notatka służbowa z rozmowy przeprowadzonej z internowanym Jerzym Łysiakiem w Ośrodku Odosobnienia Internowanych w Nysie w dniu 20 VII 1982 r., dokument z 22 VII 1982 r., b.p., mf).

⁹⁷ AIPN Wr, 012/3196, t. 6, Decyzja nr 105/82 o uchyleniu internowania wobec Jerzego Łysiaka, 23 VII 1982 r., k. 41.

⁹⁸ *Ibidem*, Wniosek o założenie kwestionariusza ewidencyjnego, 28 VII 1982 r.; *ibidem*, Wniosek o zaniechanie prowadzenia kwestionariusza ewidencyjnego, 27 X 1987 r., b.p., mf.

⁹⁹ *Ibidem*, Plan przedsięwzięć operacyjnych do Kwestionariusza Ewidencyjnego krypt. „Filolog”, nr rej. 26766, dokument z 1984 r., b.p., mf.

¹⁰⁰ *Ibidem*, Analiza materiałów zebranych w trakcie prowadzenia kwestionariusza ewidencyjnego krypt. „Filolog”, nr ewidencyjny 26766, założonego w dniu 29 VII 1982 r. na fakt wrogiej działalności figuranta Jerzego Łysiaka, 27 IX 1984 r., b.p., mf. Rola odegrana w tej sprawie przez Łysiaka została w przywołanym tu dokumencie przedstawiona w następujący sposób: „W związku z ukrywaniem się Piotra Skrobotowicza oraz w związku z posiadanymi informacjami, że [Jerzy] Łysiak z P[iotrem] Skrobotowiczem utrzymuje kontakt (spotykają się), w tym okresie przeprowadzono z nim szereg rozmów, mających na celu nakłonienie go, by Piotr Skrobotowicz ujawnił się i zgłosił do KW MO w Opolu. Po kilkakrotnych rozmowach, w dniu 31 III [19]83 [r.] Jerzy Łysiak, spotkawszy się z P[iotrem] Skrobotowiczem, przeprowadził go do Komendy W[ojewódzkiej] MO w Opolu”. Sam Łysiak w relacji z 2004 r. przedstawia sprawę inaczej. Według niego, Skrobotowicz postanowił się ujawnić z własnej inicjatywy, zmęczony długotrwałym ukrywaniem się przed SB. Rola Łysiaka miała sprowadzać do dotrzymania mu towarzysstwa w drodze do Komendy Wojewódzkiej MO (Relacja pisemna Jerzego Łysiaka z 2004 r. – kopia rękopisu w zbiorach prywatnych autora).

się kontynuować organizacyjne dziedzictwo Solidarności. Utrzymywał liczne kontakty, osobiste i korespondencyjne, ze znanymi mu działaczami związkowo-opozycyjnymi. Uczestniczył w nabożeństwach odprawianych trzynastego dnia każdego miesiąca w katedrze opolskiej w intencji Ojca Świętego i Ojczyzny. W marcu 1983 r. wziął udział w zorganizowanej przez Całkę pielgrzymce byłych internowanych i więźniów politycznych do Matki Boskiej Opolskiej. Uczestnicy pielgrzymki spotkali się wówczas z bp. Antonim Adamiukiem, który w styczniu 1970 r. jako kanclerz kurii opolskiej odbył zrelacjonowaną wyżej rozmowę z Łysiakiem jako działaczem ChSS. Po spotkaniu pielgrzymi przeszli z domu katechetycznego do pobliskiej katedry. Na ich czele szedł Łysiak z emblematem w formie krzyża uplecionego z drutu kolczastego¹⁰¹.

W jego biogramie w *Encyklopedii Solidarności* znajdziemy informację, że Łysiak zajmował się również kolportażem prasy podziemnej¹⁰². Mimo bogatego i wieloletniego doświadczenia w zakresie pracy redakcyjnej nie zdobył się jednak na nawiązanie współpracy z żadnym z licznych periodyków konspiracyjnych.

W październiku 1990 r., u progu pierwszych powszechnych wyborów prezydenckich, Łysiak oraz trzej inni weterani opolskiej Solidarności (Tadeusz Kasprowicz, Roman Kirstein, Antoni Klusik) utworzyli Ruch na rzecz Prezydentury Lecha Wałęsy. Założyciele Ruchu wystosowali do Wałęsy zaproszenie do złożenia ponownej wizyty w Opolu (pierwsza taka wizyta odbyła się w czerwcu 1981 r.). W wyniku porozumienia między Ruchem a Regionalnym Biurem Porozumienia Centrum został powołany Wojewódzki Sztab Wyborczy Lecha Wałęsy z siedzibą w Opolu¹⁰³.

W 1999 r., wraz z autorem tego artykułu i innymi osobami, Łysiak znalazł się w gronie członków założycieli Stowarzyszenia Pamięci Narodowej i Osób Represjonowanych (SPNiOR) w Opolu. Został członkiem zarządu tego stowarzyszenia. W 2005 r. dalsza działalność SPNiOR okazała się niemożliwa w związku z niedopełnieniem pewnych formalności urzędowych przez jego kierownictwo. W związku z tym postanowiono założyć Opolskie Stowarzyszenie Pamięci Narodowej (OSPN) z podobnym zakresem zadań. W następnym roku prezesem OSPN został Łysiak¹⁰⁴.

¹⁰¹ Zob. Z. Bereszyński, *Rewolucja Solidarności w województwie opolskim...*, t. 2, s. 600–601.

¹⁰² A. Maziarz, *Łysiak Jerzy Karol*, s. 248.

¹⁰³ Zob. Z. Bereszyński, *Rewolucja Solidarności w województwie opolskim...*, t. 3, s. 386.

¹⁰⁴ <https://rejestr.io/krs/296128/opolskie-stowarzyszenie-pamieci-narodowej> (dostęp 14 IX 2023 r.).

Działalność OSPN miała służyć integrowaniu miejscowych weteranów Solidarności, Niezależnego Zrzeszenia Studentów i różnych formacji opozycyjnych. Bywało z tym jednak rozmaicie. Przedstawiciele stowarzyszenia, w tym również Łysiak, zaczęli angażować się w różne konflikty na podłożu osobistym, skutkujące skłóceniem dawnych działaczy.

Przykładem tego może być wystąpienie Łysiaka z grudnia 2011 r., deprecjonujące historyczną rolę Jana Całki jako działacza związkowo-opozycyjnego. Prezesa OSPN oburzyły wówczas słowa prezydenta Opola, Ryszarda Zembaczyńskiego, i marszałka województwa opolskiego, Józefa Sebesty, którzy z okazji trzydziestej rocznicy wprowadzenia stanu wojennego uhonorowali Całkę jako „przywódcę opozycjonistów w województwie opolskim w czasie stanu wojennego”. W opublikowanym przez siebie obszernym oświadczeniu utrzymywał on – wbrew oczywistym faktom – że: „Jan Całka [...] przywódcą opozycjonistów nie był z tej prostej przyczyny, że on w ogóle nigdy nie był opozycjonistą. Nie miał takiej natury”. Siebie samego, mimo bardzo podobnej biografii, Łysiak do opozycjonistów jednak zaliczał. Co więcej, powołując się – w nieco tylko zawołowanej formie – na pomówienia rozpowszechniane przez Jerzego Gniewiaka, sugerował po raz kolejny, że Całka był agentem SB105.

Z upływem czasu stosunek Łysiaka do Soboru Watykańskiego II i jego dziedzictwa radykalnie się zmienił. W młodości należał on do najgorliwszych zwolenników reformy soborowej. W podeszłym wieku natomiast znalazł się w gronie jej krytyków, opowiadających się m.in. za przywróceniem mszy św. w rycie trydenckim. Działacze OSPN, z Łysiakiem na czele, nawiązali bliską współpracę ze środowiskami kontestującymi dorobek Soboru Watykańskiego II, takimi jak Bractwo Kapłańskie Świętego Piusa X¹⁰⁶.

Podsumowanie

Losy przedstawionych powyżej postaci kształtowały się bardzo różnie. Rozmaicie też wykorzystywali swoje członkostwo w koncesjonowanych stowarzyszeniach chrześcijańskich. Dla Całki Stowarzyszenie PAX było przez wiele

¹⁰⁵ J. Łysiak, *Jerzy Łysiak: Opozycjonista poprawny Jan Całka*, 12 XII 2011 r., <https://ngopole.pl/2011/12/12/jerzy-lysiak-opozycjonista-poprawny-jan-calka/> (dostęp 14 XII 2023 r.).

¹⁰⁶ J. Bezeg, *Do czego zaprasza Opolskie Stowarzyszenie Pamięci Narodowej?*, 13 XI 2012 r., <https://ngopole.pl/2012/11/13/do-czego-zaprasza-opolskie-stowarzyszenie-pamieci-narodowej/> (dostęp 14 IX 2023 r.).

lat swego rodzaju azylem politycznym, który przestał chronić go dopiero w okresie stanu wojennego. Łysiak natomiast próbował w strukturach ChSS realizować swoje aspiracje do odgrywania aktywnej roli w życiu publicznym. Po kilku latach zdecydował się jednak na odejście, prawdopodobnie w wyniku walk frakcyjnych w łonie tego stowarzyszenia.

Drogi życiowe obu działaczy spotkały się ostatecznie w opolskich strukturach Solidarności. Dopiero wtedy uzyskali oni realną możliwość współtworzenia społeczno-politycznej historii kraju i regionu. Ich wcześniejsza działalność w strukturach PAX-u i ChSS okazała się tylko namiastką autentycznego udziału w życiu publicznym, którego w całej pełni mogli posmakować dopiero jako działacze zapoczątkowanego w 1980 r. niezależnego ruchu związkowego. Lata spędzone przez nich w szeregach stowarzyszeń chrześcijańskich nie były jednak stracone. Zdobyte wówczas doświadczenia okazały się przydatne w ich późniejszej działalności związkowej.

Jan Całka był człowiekiem nie zawsze łatwym we współżyciu z innymi osobami. Jego niewątpliwą zaletą była jednak psychiczna odporność w sytuacjach stresowych, wywoływanych działaniami komunistycznego aparatu represji. Dzięki temu dobrze sprawdził się jako konspirator w warunkach stanu wojennego oraz działacz związkowo-opozycyjny w latach następnych. W dużej mierze dzięki temu został ostatecznie liderem regionalnej Solidarności.

Inaczej było w przypadku Jerzego Łysiaka. Również on nie należał do osób łatwych we współżyciu, ale jego odporność na stres była znacznie mniejsza. Dobrze sprawdzał się jako działacz związkowy w latach 1980–1981, gdy wydawało się, że jego ówczesna aktywność jest zajęciem bezpiecznym. Bardzo źle znosił jednak sytuację wytworzoną przez wprowadzenie stanu wojennego w grudniu 1981 r. Nie załamał się do tego stopnia, by podjąć współpracę z komunistycznym aparatem represji, jak stało się w przypadku niektórych innych działaczy związkowych. Jego aktywność znacznie jednak osłabła i z pewnością nie dorównywała zaangażowaniu Całki, zajmującego do grudnia 1981 r. równorzędne stanowisko w lokalnych strukturach Solidarności. Po internowaniu Łysiak odgrywał rolę dość marginalną i sytuacja ta nie uległa zmianie również po przełomie ustrojowym w 1989 r. Tylko w niewielkim stopniu mogło to zrekompensować powierzenie mu funkcji prezesa OSPN. Być może po części z tego wynikała drażliwość Łysiaka na punkcie zasług Całki, który jego zdaniem rzekomo nigdy nie był opozycjonistą.

Bibliografia

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, 0648/181.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Poznaniu, 078/39.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu, 09/215, 09/658, 011/1957, 012/3196, 065/1286, 065/1318, 066/51, 067/41.

Archiwum Państwowe w Opolu, zespół akt Komitetu Wojewódzkiego w Opolu; zespół akt Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Opolu; zespół akt Urzędu Wojewódzkiego w Opolu.

Archiwum Międzypokładowej Organizacji Związkowej NSZZ „Solidarność” przy spółce Górażdzie Cement S.A.

Zasoby archiwalne Zarządu Regionu NSZZ „Solidarność” Śląska Opolskiego, nieuporządkowane (udostępnione przez śp. Jana Kurasiewicza).

Zbiory własne autora

Relacja pisemna Jerzego Łysiaka z 2004 r. (kopia).

Ulotka z tekstem komunikatu i oświadczenia TRR NSZZ „Solidarność” z 7 IX 1988 r. (kopia).

Źródła opublikowane

Komitet Obywatelski przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność”, Lechu Wałęsie. *Stenogramy posiedzeń 1987–1989*, oprac. M. Strasz, Warszawa 2006.

Nasze spotkania z Janem Pawłem II. Pamiątka Beatyfikacji Sługi Bożego Ojca Świętego Jana Pawła II, projekt M. Stelmach, red. J. Malinowska, wyd. drugie rozszerzone, Opole 2011.

Reif R., *Archiwum myślenia politycznego. Szkice publicystyczne*, Warszawa 2005.

Prasa

„Dni” (pismo Kornela Morawieckiego) 1991.

„Gazeta Wyborcza – Opole” 2006.

„Nowa Trybuna Opolska” 2016.

„Nowiny Opolskie” 1990.

„Prawda. Biuletyn NSZZ »Solidarność« Region Śląska Opolskiego” 1981.

„Solidarność Opolska” 1989.

„Sygnaty Wojenne” 1983.

„Trybuna Opolska” 1991–1992.

„NGO. Niezależna Gazeta Obywatelska” 2012.

OPRACOWANIA

- Bereszyński Z., *Dziwny flirt z władzą. Katolicy świeccy w opolskich strukturach Frontu Narodowego w latach 1953–1956* [w:] *Nadzieje i rozczarowania. Środowiska katolików świeckich w Polsce (1944/1945–1956)*, red. M. Siedziako, T. Sikorski, Warszawa 2022.
- Bereszyński Z., *Jan Ciałka (1941–2016)* [w:] *Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*, t. 2, red. R. Łatka, Warszawa 2021.
- Bereszyński Z., *NSZZ „Solidarność” i rewolucja solidarnościowa na Śląsku Opolskim 1980–1990*, Opole 2014.
- Bereszyński Z., *Pomiędzy kolaboracją a opozycją. Stowarzyszenia chrześcijańskie i władze Polski Ludowej na przykładzie województwa opolskiego w latach 1950–1989* [w:] *Nie tylko partia? Organizacje społeczne w Polsce Ludowej 1944–1989. Geneza, funkcjonowanie, znaczenie*, red. T. Ruzikowski, Warszawa 2017.
- Bereszyński Z., *Rewolucja Solidarności w województwie opolskim 1980–1990. Historia ilustrowana regionu w czasach przełomu*, wyd. drugie, Opole 2021.
- Bereszyński Z., *Służba Bezpieczeństwa i początki transformacji politycznej w województwie opolskim* [w:] *Upadek systemu komunistycznego na Górnym Śląsku. Wokół przemian 1989 roku w województwach katowickim i opolskim*, red. A. Dziuba, S. Rosenbaum, Katowice 2010.
- Bereszyński Z., *Wybory w latach 1972–1989 oraz referendum społeczne w 1987 r. na Śląsku Opolskim. Działania aparatu władzy i środowisk opozycyjnych, akcje antywyborcze oraz spontaniczne przejawy postaw opozycyjnych wśród mieszkańców regionu* [w:] *Wybory i referenda w PRL*, red. S. Ligarski, M. Siedziako, Szczecin 2014.
- Błaszak T., *Służba Bezpieczeństwa wobec Stowarzyszenia PAX i Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego w województwie szczecińskim w latach 1952–1990* [w:] *Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej. Postawy, aktywność, myśl. Studia i szkice*, red. R. Ptaszyński, T. Sikorski, Toruń 2014.
- Busse K., *Początki działalności ruchu katolików społecznie postępowych w województwie kieleckim* [w:] *Nadzieje i rozczarowania. Środowiska katolików świeckich w Polsce (1944/1945–1956)*, red. M. Siedziako, T. Sikorski, Warszawa 2022.
- Busse K., *Wróg czy sojusznik? Stowarzyszenie PAX pod kontrolą aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Nie tylko partia? Organizacje społeczne w Polsce Ludowej 1944–1989. Geneza, funkcjonowanie, znaczenie*, red. T. Ruzikowski, Warszawa 2017.
- Busse K., *Utopia i rzeczywistość. Stowarzyszenie PAX w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym PRL i III RP na przykładzie województwa radomskiego (1975–1993)*, Lublin–Radom 2014.
- Ciałka Jan [w:] *Droga do niepodległości. Solidarność 1980–2005*, red. A. Borowski, Warszawa 2005.

Zbigniew Bereszyński

- Domagalski W., *Stański Tadeusz*, <https://encysol.pl/es/encyklopedia/biogramy/18816,Stanski-Tadeusz.html> (dostęp 14 IX 2023 r.).
- Domagalski W., Wołk G., *Szeremietiew Romuald*, <https://encysol.pl/es/encyklopedia/biogramy/18995,Szeremietiew-Romuald.html> (dostęp 14 IX 2023 r.).
- Dworaczek K., *Stowarzyszenie PAX wobec narodzin Solidarności i Niezależnego Zrzeszenia Studentów [w:] Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej. Postawy, aktywność, myśl. Studia i szkice*, red. R. Ptaszyński, T. Sikorski, Toruń 2014.
- Engelgard J., *Stowarzyszenie PAX – kryzys wewnętrzny 1955–1956 [w:] Nadzieje i rozczarowania. Środowiska katolików świeckich w Polsce (1944/1945–1956)*, red. M. Siedziako, T. Sikorski, Warszawa 2022.
- Gucewicz D., *Dywerysyjna rola Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego w ruchu katolickim (na przykładzie Gdańska) [w:] Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej. Postawy, aktywność, myśl. Studia i szkice*, red. R. Ptaszyński, T. Sikorski, Toruń 2014.
- Łątkowska M., Borowski A., *Mazowiecki Tadeusz*, <https://encysol.pl/es/encyklopedia/biogramy/17578,Mazowiecki-Tadeusz.html> (dostęp 14 IX 2023 r.).
- Maziarz A., *Łysiak Jerzy Karol [w:] Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 2, red. M. Łątkowska et al., Katowice–Warszawa 2012.
- Orzełek A., *Działalność Stanisława Jana Roztworowskiego w Chrześcijańskim Stowarzyszeniu Społecznym w latach 1957–1974*, „Kwartalnik Historyczny” 2023, nr 2.
- Patelski M., Zarzycki M., *Jan Całka [w:] Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 2, red. M. Łątkowska et al., Katowice–Warszawa 2012.
- Pod sztandarami Solidarności*, projekt M. Stelmach, red. J. Malinowska, Opole 2005.
- Przewłoka A., Badura A., Bereszyński Z., *Wizyta papieża Jana Pawła II na Górnym Śląsku w 1983 roku [w:] Górny Śląsk w Polsce Ludowej*, t. 1: *Przełomy i zwroty*, red. A. Dziurok, B. Linek, Katowice–Opole 2016.
- Sikorski T., *Węzeł gordyjski. Katolicy świeccy w PRL (1956–1989)*, Warszawa 2021.
- Sikorski T., *Wiarygodność i stagnacja. Stowarzyszenie PAX w latach 1979–1985 [w:] Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 4: 1979–1989, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2019.
- Tasak A., *Katolicy w świecie polityki w Polsce w latach 80. Strategia Polskiego Związku Katolicko-Społecznego*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2013, t. 9.
- Zuba K., *Komitety obywatelskie na Śląsku Opolskim (1989–1991)*, Opole 2000.

Od koncesjonowanych stowarzyszeń chrześcijańskich do Solidarności. Katolicy świeccy w poszukiwaniu swojego miejsca w polskiej rzeczywistości społeczno-politycznej na przykładzie losów Jana Całki i Jerzego Łysiaka w ostatnim ćwierćwieczu Polski Ludowej oraz w III Rzeczypospolitej

Gdy w 1980 r. powstała Solidarność, wśród organizatorów nowego ruchu społecznego znalazła się również część osób zaangażowanych wcześniej w działalność koncesjonowanych stowarzyszeń chrześcijańskich. W środowisku polskim wyróżniła się zwłaszcza postać Jana Całki, wieloletniego etatowego pracownika Stowarzyszenia PAX, który w 1981 r. został członkiem Zarządu Regionu Śląska Opolskiego NSZZ „Solidarność”. W stanie wojennym współorganizował on działalność konspiracyjną w rejonie Opola, w związku z czym został aresztowany i stanął przed Sądem Wojskowym. W 1989 r. został przewodniczącym odbudowanych struktur regionalnych Solidarności. Do czołowych działaczy miejscowej Solidarności należał również m.in. Jerzy Łysiak, były działacz Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego, kierujący tymczasowo opolskim oddziałem ChSS. Osoby wywodzące się z szeregu koncesjonowanych stowarzyszeń chrześcijańskich bywały niekiedy odbierane z dużą dozą nieufności, a nawet podejrzliwości przez innych działaczy Solidarności. Szczególnie dramatyczny tego przykład stanowią perypetie Jana Całki, który był przez wiele lat bezpodstawnie piętnowany w przestrzeni publicznej jako agent SB.

SŁOWA KLUCZOWE: katolicy świeccy, Solidarność, PAX, Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne, Śląsk Opolski, Jan Całka, Jerzy Łysiak

Zbigniew Bereszyński – doktor habilitowany nauk humanistycznych w dziedzinie historii, badacz niezależny, zajmuje się historią społeczno-polityczną Śląska Opolskiego, autor m.in. monografii *NSZZ „Solidarność” i rewolucja solidarnościowa na Śląsku Opolskim*, Opole 2014 oraz *Komunistyczny aparat bezpieczeństwa i ludność niemiecka na Górnym Śląsku w latach 1945–1990*, wyd. drugie, Opole–Gliwice 2019 (wydanie niemieckie: *Der kommunistische Sicherheitsapparat und die deutsche Bevölkerung in Oberschlesien zwischen 1945 und 1990*, Opole 2020).

From licensed Christian associations to Solidarity. Secular Catholics in search of their place in the Polish socio- political reality following the example of the fate of Jan Całka and Jerzy Łysiak in the last quarter of a century of the People's Poland and in the Third Polish Republic

When Solidarity was founded in 1980, the organizers of the new social movement also included some people previously involved in the activities of licensed Christian associations. In Opole Silesia, the figure of Jan Całka, a long-time full-time employee of the PAX Association, who in 1981 became a member of the Management Board of the Opole Silesia Region of NSZZ "Solidarność", stood out. During martial law, he co-organized conspiratorial activities in the Opole region, as a result of which he was arrested and appeared before the Military Court. In 1989, he became the chairman of the rebuilt regional structures of Solidarity. One of the leading activists of the local Solidarity movement was also Jerzy Łysiak, former activist of the Christian Social Association and the temporary head of the Opole branch of ChSS. People coming from the ranks of licensed Christian associations were sometimes perceived with a great deal of distrust and even suspicion by other Solidarity activists. A particularly dramatic example of this is the fate of Jan Całka, who for many years was unjustly stigmatized in the public space as an agent of the Security Service.

KEYWORDS: Secular Catholics, Solidarity, PAX, Christian Social Association, Opole Silesia, Jan Całka, Jerzy Łysiak

Zbigniew Bereszyński – habilitated doctor of humanities in the field of history, independent researcher, deals with the socio-political history of Opole Silesia, author of, among others, the monographs: *NSZZ „Solidarność” i rewolucja solidarnościowa na Śląsku Opolskim* [NSZZ "Solidarity" and the Solidarity Revolution in Opole Silesia], Opole 2014 and *Komunistyczny aparat bezpieczeństwa i ludność niemiecka na Górnym Śląsku w latach 1945–1990* [Communist security apparatus and the German population in Upper Silesia in 1945–1990], 2nd ed., Opole–Gliwice 2019 (German edition: *Der kommunistische Sicherheitsapparat und die deutsche Bevölkerung in Oberschlesien zwischen 1945 und 1990*, Opole 2020).